Towards Modern Slavic Studies

Irena Bogoczová

WSPÓŁCZESNE TEORIE LINGWISTYCZNE W JĘZYKOZNAWSTWIE SŁOWIAŃSKIM

Towards Modern Slavic Studies – 2020-1-PL01-KA203-081976
2020 Erasmus+ Strategic Partnerships for higher education

Tato publikace je spolufinancována Evropskou komisí v rámci programu Erasmus+. Tato publikace odráží názory autorů a Národní agentura a Evropská komise nejsou zodpovědné za jakékoli použití informací, které obsahuje.

PUBLIKACE ZDARMA

licence: CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.pl)

© doc. PhDr. Irena Bogoczová, CSc. Ostrava: Ostravská univerzita, 2022

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie 3

Rozdział 1: Socjolingwistyka 5

Rozdział 2: Eko-, etno- i antropolingwistyka 11

Rozdział 3: Polityka językowa 17

Rozdział 4: Psycholingwistyka 25

Rozdział 5: Lingwistyka kognitywna 33

Rozdział 6: Teolingwistyka 40

Literatura 45

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

WPROWADZENIE

BANK POJĘĆ

językoznawstwo zewnętrzne (*vnější lingvistika*, *внешнее языкознание*), interdyscyplinarność, użytkownik języka, grupa, zbiorowość, wspólnota, społeczność, społeczeństwo; socjolingwistyka, ekolingwistyka, etnolingwistyka, antropolingwistyka, polityka językowa, psycholingwistyka, lingwistyka kognitywna, teolingwistyka

Omawiane w niniejszej pracy tematy dotyczą tzw. językoznawstwa zewnętrznego. O ile do właściwych dyscyplin językoznawczych należą fonetyka i fonologia, morfologia, składnia, leksykologia itp., o tyle dziedziny „zewnętrzne", takie jak socjo-, eko-, psycholingwistyka, lingwistyka kognitywna itd., znajdują się na pograniczu językoznawstwa i innych nauk społecznych. Interdyscyplinarny charakter wspomnianych względnie nowych nurtów w lingwistyce przesądza o ich teoretycznych podstawach oraz stosowanych metodach badań nad językiem.

Przedstawione poniżej kierunki językoznawstwa ogólnego można uważać za „nowe" lub przynajmniej młodsze od tradycyjnego strukturalizmu, który zadomowił się w nauce o języku już co najmniej w latach 20. XX wieku i który opisuje system języka w sposób odseparowany od społecznego i kulturowego kontekstu, od „środowiska naturalnego", w którym język ten się rozwija. W krajach słowiańskich doszło do rozwoju różnych innowacyjnych opracowań materiału językowego szczególnie po zmianach ustrojowych na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Przyczyną była nie tylko większa otwartość na nowinki z lingwistyki zachodniej, ale także pojawienie się nowych zjawisk społecznych, kulturowych i językowych, które towarzyszyły rozpadowi słowiańskich państw federacyjnych – Związku Radzieckiego, Jugosławii, Czechosłowacji.

Do niniejszej pracy zostały wybrane tylko niektóre ze wspomnianych nowatorskich teorii lingwistycznych. Językoznawstwo to jedna z nauk o człowieku, o społecznościach ludzi, grupach, wspólnotach. W centrum naszej uwagi znajduje się więc człowiek, w tym wypadku homo loquens, użytkownik języka urodzony, wychowany i żyjący w konkretnej kulturze, „mieszka-jący" w własnym języku ojczystym.

Większość prezentowanych poniżej założeń nawiązuje do źródeł, których spis został umieszczony na końcu pracy. W celu łatwiejszego odbioru tekstu nie odsyła się do nich za

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

każdym razem. Kolejno zostaną przedstawione tematy związane z następującymi dyscyplinami językoznawstwa ogólnego:

Rozdział 1: Socjolingwistyka

Rozdział 2: Eko-, etno- i antropolingwistyka

Rozdział 3: Polityka językowa

Rozdział 4: Psycholingwistyka

Rozdział 5: Lingwistyka kognitywna

Rozdział 6: Teolingwistyka

Rozdziały zostały ułożone w podobny sposób; ich istotnym składnikiem jest przyjęta terminologia fachowa (uzupełniona miejscami o czeskie, rosyjskie, angielskie lub inne obcojęzyczne ekwiwalenty).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ROZDZIAŁ 1: SOCJOLINGWISTYKA

BANK POJĘĆ

zachowanie językowe (zachowanie mowne/werbalne), wspólnota językowa, użytkownik języka, język etniczny (národní jazyk, етнический язык), odmiana języka etnicznego (útvar/varieta NJ), dialekt, gwara (nářečí, наречие), socjolekt, biolekt,
familiolekt, idiolekt, teoria komunikacji, puryzm, dwujęzyczność (bilingwizm), d. społeczna, status języka, kondycja języka, poliwalencja języka (standar-dowego), styl funkcjonalny, standard, norma, język ogólny (ogólnonarodowy), język kulturalny, język potoczny, sytuacja komunikacyjna, kompetencja językowa, kompetencja komunikacyjna, strategia komunikacyjna, sfery inter-akcji społecznej

DEFINICJA

Socjololingwistyka (sociolingvistika, социолингвистика, sociolinguistics), zwana też socjologią języka, bada społeczne warunki funkcjonowania języka, rolę języka w życiu społeczeństwa, zachowanie językowe jego członków (jego mechanizmy, prawidłowości, specyfiki), zróżnicowanie języka etnicznego na odmiany i pododmiany – w sensie terytorialnym, czyli poziomym (dialekty, gwary), oraz socjalnym – pionowym (socjolekty).

Z samej definicji wynika, że dyscyplinę tę interesuje nie język sam w sobie, ale sze-roko rozumiane relacje między językiem a społeczeństwem. Jest to więc inna metoda badań nad językiem niż ta, którą uprawia tradycyjne, „desaussurowskie" językoznawstwo strukturalistyczne. Socjolingwistyka zakłada integrację zjawisk społecznych i językowych, jej metoda polegaz reguły na indukcji, postępowaniu od empirii (materiału językowego) w kierunku abstrakcji, uogólnienia, definicji, czyli od realnych wypowiedzi (tekstów) w stronę teorii językoznawczej.

Socjolingwistyka jest dziedziną interdyscyplinarną, która korzysta z metod i wyników badań innych dziedzin nauk społecznych i humanistycznych. W ramach samego językoznawstwa blisko ma do dialektologii i stylistyki (teorii stylów funkcjonalnych), do teorii komunikacji (ustnej, pisemnej) lub do dyscyplin zajmujących się językiem potocznym, gwarami miejskimi, środowiskowymi i innymi niestandardowymi odmianami języka etnicznego występującymi w nieoficjalnych zachowaniach mownych (w odróżnieniu od odmian kulturalnych, skodyfiko-wanych, prezentowanych w słownikach poprawnościowych, podręcznikach i innych pomocach językowych). Z podanego wynika, że wachlarz tematów interesujących socjolingwistów jest szeroki i obejmuje zagadnienia, takie jak:

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- rola języka w społeczeństwie;
- społeczne uwarunkowanie zachowań językowych;
- naturalny (a nie wzorowy) język w akcie mowy;
- komunikacja między współrozmówcami (nadawcą a odbiorcą);
- komunikacja między grupami społecznymi (różnej wielkości);
- dwu-/wielojęzyczność oraz dwu-/wieloodmianowość w sensie ogólnospołecznym;
- związek pomiędzy językiem naturalnym a wspólnotą językową (jego rola w świadomości grupowej, w tym również etnicznej);
- socjalne warianty języka (w odróżnieniu od terytorialnych, które bada przede wszystkim dialektologia).

POCZĄTEK I ROZWÓJ DYSCYPLINY

Socjolingwistyka zaczęła się rozwijać w latach 60. XX wieku na kontynencie amerykańskim (w Stanach Zjednoczonych) m.in. pod wpływem prac językoznawcy Noama Chomskiego, którego jednak do typowych przedstawicieli tego nurtu nie zaliczamy. Za takich uważa się natomiast innych amerykańskich badaczy: Joshuę Aarona Fish-mana (1926-2015), Charlesa Alberta Fergusona (1921-1998), Della Hathaway'a Hymesa (1927-2009), Williama Labova (*1923), Johna Josepha Gumperza (1922-2013), jak również brytyjskiego socjologa Basila Bernsteina (1922-2000) i innych. Na uniwersytecie w Cambridge ukazał się w 1972 r. pierwszy numer czasopisma socjolingwistycznego „Język w Społeczeństwie" (Language in Society), które wydawane jest do dziś.

Stosunkowo szybko dyscyplina ta znalazła swoich zwolenników w krajach słowiańskich, w których zaczęło ją uprawiać stosunkowo liczne grono badaczy. Do takich należał np. Wiktor żymurski (Виктор Максимович Жимурский, 1891-1971), rosyjski i radziecki językoznawca (germanista) oraz literaturoznawca, który w swoich oryginalnych pracach z zakresu dialektologii i w tłumaczeniach prac swoich niemieckich kolegów dialektologów zwrócił uwagę na aspekt społeczny używania języka. Już od lat 20. XX wieku żymurski badał język enklaw byłych

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

osadników niemieckich w Rosji, łącznie z mechanizmami zmian w ich zachowaniach mownych. Kolejnym prekursorem w dziedzinie socjolingwistyki był w latach 70. XX wieku A.D. Szwejcer (Александр Давидович Швейцер, 1923-2002), z wykształcenia anglista i amery-kanista, znany też jako autor rosyjskiej teorii przekładu, który razem z L.B. Nikolskim (Леонид Борисович Никольский, 1924-1997) opublikował podręcznik Wprowadzenie do socjolingwistyki (Введение в социолингвистику, 1978), pierwszą pracę na temat socjolingwistycznej metody badawczej napisaną w języku słowiańskim (rosyjskim). W Związku Radzieckim wydawano regularnie serię tomów (ich łączna liczba wynosi 25) nazwanych „Nowoje w Lingwistikie", później „Nowoje w Zarubieżnoj (zagranicznej) Lingwistikie" (Новое в лингвистике / Новое в зарубежной лингвистике, 1960-1989); prace socjolingwistyczne były też publikowane w wydawanym od 1952 r. czasopiśmie „Woprosy (kwestie) Jazykoznanija" (Вопросы языко-знанния).

W środowisku polskim w 1977 r. trzech socjologów, Zbigniew Bokszański, Andrzej Piotrowski oraz Marek Ziółkowski, opublikowało pracę zatytułowaną Socjologia języka. Mniej więcej w tym samym czasie zaczyna popularyzować socjolingwistykę również wybitny slawista Władysław Lubaś (1932-2014), który stał się jej przedstawicielem na kolejne dziesięciolecia. Z jego inicjatywy powstało czasopismo naukowe „Socjolingwistyka" (1977-), które ukazuje się raz w roku do dziś. To właśnie na łamach tego pisma (nr 2, 1979, s. 11-27) Lubaś opublikował programowy artykuł Socjolingwistyka jako metoda badawcza. Do grona językoznawców stojących u podstaw polskiej socjolingwistyki można zaliczyć również Jerzego Bralczyka, specjalistę w zakresie badań nad manipulacją językową (język reklamy, język polityki), autora wielu zna-nych prac, takich jak Język na sprzedaż (1996), O języku propagandy i polityki (2007), świat przez słowa (2009) i innych; Stanisława Grabiasa, autora m.in. pracy Język w zachowaniach społecznych (2003); Halinę Kurek, która wykonuje funkcję przewodniczącej Komisji Socjolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów.

W Czechach socjolingwistyką (oraz polityką językową) zajmują się od lat Jiří Nekvapil, Marián Sloboda (z pochodzenia Słowak), slawistka Hana Gladkova lub etnolog i antropolog Leoš Šatava.

Z innych słowiańskich środowisk naukowych największe osiągnięcia mają te, które na co dzień rozwiązywały i rozwiązują realne problemy związane z wielojęzycznością i wieloetnicznością. Do takich należą ośrodki badawcze w byłej Jugosławii (o których wspominam też w innym miejscu niniejszego tekstu), a do ich przedstawicieli – Chorwat urodzony w Bośni Dalibor Brozović (1927-2009), autor m.in. pracy Standardni jezik (1970); serbski językoznawca Milorad Radovanović (*1947), autor pracy Sociolingvistika (pierwsze wyd. 1979); chorwacki profesor językoznawstwa ogólnego z Zagrzebia Dubravko Škijan (1949-2007), autor pracy Jezična

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

politika (1988); profesor filologii angielskiej, ale również socjolingwista Ranko Bugarski (*1933 w Sarajewie), związany z Uniwersytetem w Belgradzie, autor prac: Język w społe-czeństwie (Jezik u društvu, 1986), Twarze języka – tematy socjolingwistyczne (Lica jezika – sociolingvističke teme, 2001), Nova lica jezika (2002), Jezik i kultura (2005), Język i tożsamość (Jezik i identitet, 2010) i innych. Obecnie dużą popularnością, nie tylko w Chorwacji, cieszy się tamtejsza socjolingwistka Snježana Kordić (*1964), której praca zatytułowana Jezik i nacionalizam (2010) wywołała wśród językoznawców, szczególnie kroatystów, burzliwą dyskusję. Przedmiotem uwagi autorki jest polityka językowa w państwie chorwackim, prowa-dzona z pozycji nacjonalistycznych sił politycznych tak, żeby sprawiała wrażenie zagrożenia dla języka chorwackiego, a w konsekwencji również dla tożsamości narodowej Chorwatów. Regulująca rola językoznawstwa chorwackiego przerosła, zdaniem autorki, w nieustanną kontrolę nad językiem, w niezdrowy puryzm, w manipulację świadomością językową i naro-dową użytkowników języka chorwackiego, w polityczne wyrachowanie. Praca też wraca do ciągnącego się od co najmniej połowy XX wieku sporu o język serbsko-chorwacki (chorwacko--serbski), czyli jeden(?) wspólny(?) język Chorwatów, Serbów, Bośniaków, Czarnogórców i człon-ków innych grup (mniejszości) etnicznych na terenach południowosłowiańskich.

PORUSZANE TEMATY

Wspomniany powyżej **puryzm** (od łac. *purus*, 'czysty') oznacza specyficzną postawę zajmowaną wobec języka (własnego narodu), która koncentruje się na jego „oczysz-czaniu" od obcych (w tym również internacjonalnych) elementów, szczególnie w zakresie słownictwa. Można się przy tym kierować względami niby szlachetnymi (patrio-tycznymi), ale też ekstremalnie nacjonalistycznymi (ksenofobicznymi), łącznie z przesadnym i niezdrowym sentymentem do tradycji, przeszłości. Puryzm nie jest jednak w socjolingwistyce tematem pierwszoplanowym. Do bardziej istotnych należy związek między językiem a wspól-notą jego użytkowników, która może być mniej lub bardziej liczna, mocniejsza, uprzywile-jowana itp., co z kolei osądza o jej **statusie** społecznym, warunkach ekonomicznych, wpływach politycznych itp. Z tej perspektywy języki klasyfikuje się do kilku kategorii, które tworzą:

- języki światowe (do takich należy z języków słowiańskich tylko rosyjski);
- języki o umiarkowanym potencjale (do takich należy większość narodowych języ-ków słowiańskich);
- mikrojęzyki literackie (z języków słowiańskich np. języki łużyckie);

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- języki niestandardowe, występujące tylko w formie mówionej, języki-gwary, których jest na świecie najwięcej.

Kondycja (żywotność, ang. *well*) języka zależy od kondycji danej wspólnoty językowej, szczególnie od jej liczebności i wieku jej członków. Pod tym względem języki określa się terminami: żywy, zagrożony, wymierający, martwy. Niemałą rolę odgrywa tzw. **poliwalencja** języka, czyli fakt jego rozróżnienia wewnętrznego – pod względem stylów funkcjonalnych, oraz to, czy oprócz potocznej (mówionej) odmiany wykreowała się w jego ramach także norma standardowa (literacka, kulturalna, ogólna), akceptowana przez wszystkich członków wspólnoty językowej, nauczana w szkole itp.

Zdrowy, prężny język etniczny dzieli się na **odmianę** ogólnonarodową, czyli taką, którą uznaje każdy członek danego narodu i którą zna przynajmniej pasywnie, oraz odmiany pozostałe, potoczne. Język ogólny nazywany jest też językiem kulturalnym, literackim, standardowym. Wśród odmian niestandardowych znajdują się: interdialekty (ponaddialekty, w Czechach takim interdialektem jest np. *obecná čeština*), dialekty i gwary ludowe, jak również socjolekty, czyli gwary środowiskowe, biolekty (tego określenia używa się zwykle do odróżnienia języka mężczyzn i kobiet, dzieci i dorosłych), różne familiolekty i idiolekty (rodzinne lub indywidu-alne nawyki językowe, języki osobnicze).

Kolejnym zagadnieniem, któremu socjolingwistyka poświęca sporo uwagi, to **teoria komunikacji językowej**. Nie trzeba być żadnym fachowcem, żeby wiedzieć, że używany język jest zależny od typu sytuacji komunikacyjnej (oficjalnej, półoficjalnej, nieoficjalnej; publicznej, intymnej), od formy (pisanej, ustnej) oraz gatunku produkowanego (generowanego) tekstu, od sfery (też domeny, niki) interakcji społecznej itd. W związku z ostatnim wspomnianym czynnikiem wymienia się zwykle **sfery**:

- nauki, edukacji
- urzędów
- polityki
- sądownictwa, policji, wojska
- gospodarki, handlu, usług
- służby zdrowia
- Kościoła
- mediów
- środowisk artystycznych
- środowisk zawodowych
- zainteresowań

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- rozrywki
- sportu i rekreacji
- środowisk koleżeńsko-sąsiedzkich
- rodziny
-

Wystarczy podstawowe doświadczenie i przeciętna inteligencja socjalnaj, żeby zdawać sobie sprawę z tego, że język, jakiego użyjemy, wpływa na efekt komunikacji. Znajomość języka, czyli **kompetencja językowa**, umożliwia nam sformułować przekaz, **kompetencja komunikacyjna** – uzyskać odpowiedni wynik rozmowy, pozyskać odbiorcę. Pewne strategie komunikacyjne występują ogólnie, w różnych miejscach, inne są specyficzne, np. dla terenów dwujęzycznych.

PODSUMOWANIE

Σ

Socjolingwistyka jako dział językoznawstwa zewnętrznego zaczęła się rozwijać w drugiej połowie XX wieku w Stanach Zjednoczonych, ale wkrótce stała się metodą badawczą wykorzystywaną do badań zależności między językiem a społeczeństwem także w krajach słowiańskich i od tego czasu nie straciła ani aktualności, ani atrakcyjności.

Relacja język–społeczeństwo jest jak najbardziej logiczna, jej uwzględnianie – zasadne. Język jako zjawisko społeczne nie może być osądzany w sposób odseparowany od kultury, tradycji lub osiągnięć cywilizacyjnych wspólnoty, która go używa. Do kluczowych tematów socjolingwistyki należy klasyfikacja języków i ich odmian oraz strategie komunikacyjne (zachowania mowne) użytkowników języka.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ROZDZIAŁ 2: EKO-, ETNO- I ANTROPOLINGWISTYKA

BANK POJĘĆ

ekolingwistyka, etnolingwistyka, antropolingwistyka, ekologia (języka), sytuacja języka, primordia-lizm, etnos, etnizm, etnia, etnikum, etnolekt, nacjolekt, etniczność, etnonim, narodowość, naród, państwo narodowe, język narodowy, mniejszość narodowa, tożsamość (etniczna)

Przywołane w tytule rozdziału nurty w językoznawstwie są do siebie wzajemnie podobne, a w niektórych kwestiach są wręcz tożsame. Badane przez nie zagadnienia dotyczą języka jako nośnika tożsamości etnicznej, jako wartości zakotwiczonej w kulturze (przeszłości, tradycjach) wspólnoty, a równocześnie w pewnej realnej przestrzeni geograficznej i społecznej (społeczno-politycznej), w szerszym środowisku (naturalnym), w którym dany język występuje i pełni swoje funkcje.

Należy mieć na uwadze fakt, że język nie unosi się w próżni. Zarówno język, jak również opisywany przed niego świat są związane ze stopniem rozwoju cywilizacyjnego społeczności językowej.

Posiadanie specyficznego języka oznacza równocześnie posiadanie swoistej kultury. Język to jeden z systemów wartości uzależnionych od czynników zewnętrznych, od rzeczywistości pozajęzykowej, od „warunków życiowych" społeczeństwa. W związku z tym nie powinien nas dziwić termin analogiczny do nauk przyrodniczych – ekosystem językowy.

DEFINICJE

Ekolingwistyka, też ekologia języka (*ekolingvistika*, *эколингвистика*, *ecolinguistics*) to kompleksowe ujęcie badań nad środowiskiem naturalnym języka. Obejmuje takie zagadnienia, jak ogólna sytuacja języka, jego współistnienie z innymi językami w danej przestrzeni społecznej, ochrona języka lub ochrona praw jego użytkowników. Język do pewnego stopnia „zachowuje" się jak żywy organizm – rodzi się (powstaje, emancypuje się), rozwija, dojrzewa, upada, umiera. Jego nosicielami są żywe istoty – jednostki i ich grupy. To od ludzi korzystających z danego języka zależy kondycja samego kodu. Ekolingwistykę interesują zatem prawa języka, warunki jego rozwoju, jego prestiż społeczny, status prawny, miejsce w kon-tekście innych języków (z reguły w granicach jednego państwa), funkcje i

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

realne sfery jego używania, jego witalność, perspektywa, wspieranie, ochrona, rewitalizacja itp. Narzędzia eko-lingwistyki są podobne do tych, które wykorzystuje polityka językowa (patrz dalej): legislacja, instytucje polityczne i społeczne, placówki edukacyjne i naukowo-badawcze.

Dla **etnolingwistyki**, nazywanej też lingwistyką kulturową, typowe jest zintegrowane zaintere-sowanie językiem jako odbiciem stylu życia grupy, jej struktury, sposobu myślenia lub zacho-wania, wyznawanych wartości.

Definicje **antropolingwistyki** (lingwistyki antropologicznej) są zbliżone do poprzednich. Pod-kreślają badania nad ewolucją myślenia i jego odbicia w substancji językowej, szczególnie w słow-nictwie. Wszystkie trzy dyscypliny naukowe ujmują język w szerszym kontekście kultury, mental-ności, stopy życiowej wspólnoty uwikłanej w szersze uwarunkowania społeczne i zależnej od nich.

POCZĄTEK I ROZWÓJ DYSCYPLINY

Ani w poniższym zarysie rozwoju omawianych dyscyplin naukowych nie sposób eko-, etno- czy antropolingwistyki wzajemnie od siebie odróżnić i oddzielić. Omówio-ne zostaną więc w kolejności chronologicznej, a nie np. wg interesujących je tematów.

1. Wyraz *ekologia* ogólnie używany w naukach przyrodniczych, biologicznych pochodzi z greckiego *oikos* w znaczeniu 'dom', 'mieszkanie' i *logos* – 'słowo', 'mowa' i oznacza dzie-dzinę zajmującą się strukturą i funkcjonowaniem organizmów lub przyrody w całości, wzajem-nymi zależnościami między żywymi organizmami lub organizmami a środowiskiem. Termin „ekologia" zastosował w naukach przyrodniczych po raz pierwszy prawdopodobnie Ernst Haeckel (1834-1919), niemiecki biolog z uniwersytetu w Jenie. W naukach społecznych, w tym również w językoznawstwie, zaczęto korzystać z tego pojęcia w latach 60. XX wieku. Czynił tak Leon Zawadowski (1914-2018), polsko-kanadyjski językoznawca urodzony w Petersburgu, związany (do roku 1969) z uniwersytetami we Wrocławiu i Warszawie, a osiadły (po 1971 r.) na stałe w Kanadzie. Zawadowski jest autorem m.in. publikacji *Lingwistyczna teoria języka* (1966). Bardziej znana jest jednak praca etnografów, badaczy kultur pierwotnych mieszkań-ców Ameryki Północnej, Charlesa Frederica Voegelina i Noela W. Schutza *The Language Situation in Arizona*... (1967), a szczególnie praca norweskiego językoznawcy Einara Haugena *The Ecology of Language* (1972).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

2. Do prekursorów etnolingwistyki (ale równocześnie także antropolingwistyki) należeli amerykańscy badacze pierwszej połowy XX wieku: Franz Boas (1858-1942), Edward Sapir (urodzony w Łęborku, 1884-1939), Benjamin Lee Whorf (1897-1941) lub polsko-brytyjski antropolog, socjolog i etnograf – Bronisław Malinowski (1884-1942). Aktualnie za ośrodek badań etno- i ekolingwistycznych w Polsce można uważać Uniwersytet im Adama Mickiewicza w Poznaniu, a z działających tam językoznawców należy wymienić Stanisława Puppela, Elżbietę Wąsik lub Zdzisława Wąsika.

3. Zanim przejdziemy do omawiania konkretnych tematów związanych z przywołanymi dyscyplinami naukowymi, musimy wyjaśnić, że narody słowiańskie nadal przywiązują wielką wagę wspólnotom o tym samym pochodzeniu, w odróżnieniu od społeczeństw zachodnich, które nie bazują na wspólnych korzeniach. W teorii narodu, przynajmniej w wymiarze europejskim, znane są dwie podstawowe koncepcje. Autorem pierwszej z nich był niemiecki filozof Johann Gottfried Herder (1744-1803). Jego teoria narodu w sensie *ethnos* opiera się na etniczności, obecności wspólnej przeszłości (w tym również językowej), na przywiązaniu do primordialnej (pierwotnej) przestrzeni ojczystej, na wspólnocie krwi i ziemi (*Blut und Boden*). Takiej etniczności nie można zmienić, taka etniczność jest dziedziczona. Przeciwieństwem do tego stanowiska stała się koncepcja narodu w sensie *demos*, narodu o podłożu gospodarczym, ekonomicznym, socjalnym, kulturowym, politycznym, polegająca na szanowaniu norm prawnych danego państwa, udziale w jego rozwoju. Taka świadomość narodowa jest deklarowana i może ulegać zmianom. Nie ma w niej miejsca dla sentymentów, patosu, co oczywiście nie wyklucza szczerego przywiązania do grupy i pracy dla jej dobra. Tematem procesów narodowotwórczych zajmował się m.in. Ernest Renan (1823-1892), francuski filozof, historyk, religioznawca i języ-koznawca, lub przedstawiciel młodszej generacji francuskich filozofów – Michel Foucault (1926-1984); sporo uwagi temu problemowi poświęcili również m.in. Antonio Gramsci (1891-1937), włoski marksistowski polityk i publicysta, lub Emory Stephen Bogardus (1882-1973), wybitny amerykański socjolog. W Polsce teorią narodu zajmowali/zajmują się np. Jan Szczepański, Grzegorz Babiński, Antonina Kłoskowska, Jerzy Nikitorowicz, Andrzej Sadowski, Teresa Smolińska, Dariusz Wojakowski, Lech Michał Nijakowski; w Czechach – przede wszystkim Miroslav Hroch.

Do podstawowych pojęć, nierzadko bliskoznacznych, związanych z omawianymi tematami należą:

- *etnos*: słowo służące w języku starogreckim do określenia pewnej liczby jednostek, niekoniecznie ludzi, występowało pierwotnie w znaczeniu ‘grupa’, ‘plemię’, ‘stado’, dopiero o wiele później zaczęto używać tego wyrazu w sensie ‘ludność’/‘lud’ lub ‘naród’;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- *etnizm*: świadomość istnienia więzi społecznej między członkami grupy (fakt/ akt utożsamienia się z grupą);
- *etnia*: wspólnota związana wartościami, do których należą mity na temat wspól-nego pochodzenia, kultura, język, ziemia przodków; różne symbole;
- *etniczność*: typ relacji społecznej polegający na świadomym postrzeganiu zgod-ności w ramach własnej grupy i rozpoznawaniu jej jako odmiennej od innych (sposób definiowania własnej grupy na zasadzie przeciwstawności do innych);
- *etnikum*, też *grupa etniczna*: zbiór jednostek (grupa ludzi) dzieląca się wspólną etnicznością; zbiorowość różniąca się od innych grup wyglądem, kulturą, języ-kiem, która nie identyfikuje się z większością żyjącą w danym państwie (goś-cinnym), ale nie posiada w świecie państwa, w którym tworzyłaby większość;
- *etnolekt*, też *język etniczny*: język wspólny dla danej grupy etnicznej (w odróż-nieniu od *nacjolektu* – języka wspólnoty narodowej o własnej państwowości); *e*. to szerokie pojęcie obejmujące różne kody językowe – od gwar po znormali-zowane, kulturalne odmiany ogólne; z reguły nosicielom etnolektu nie przysłu-gują prawa narodu, łącznie z prawami politycznymi;
- *etnonim*: nazwa grupy etnicznej wywodząca się z jej języka ojczystego – *endo-etnonim*, albo przejęta od innych grup etnicznych, z reguły od sąsiednich narodów – *egzoetnonim*);
- *naród* (od łac. *natio*): liczebna zbiorowość ludzi utworzona w procesie dziejo-wym, funkcjonująca dzięki różnym gatunkom więzi: terytorialnej, gospodar-czej, politycznej, prawnej, językowej, kulturalnej, religijnej..., oraz powstała dzięki odczuwaniu tych więzi przez członków danej zbiorowości (dzięki tzw. świadomości społecznej);
- *państwo narodowe*: jednostka terytorialna i polityczno-gospodarcza organizu-jąca społeczeństwo i dysponująca odpowiednimi środkami (do których należą rząd, prawo/sądownictwo, wojsko itp.), za pomocą których wykonuje władzę w ramach danego społeczeństwa i występuje w jego obronie; idealnym modelem państwa narodowego (który realnie nie istnieje) jest formacja, w której mieszkają obywatele jednej narodowości, posługujący się jednym językiem;
- *narodowość*: przynależność do pewnego narodu;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- *język narodowy* (też język etniczny): zbiór wszystkich terytorialnych, socjalnych lub indywidualnych odmian (wariantów) języka, których używają człon-kowie danego narodu;
- *mniejszość narodowa*: grupa mieszkańców państwa, mniejsza w porównaniu z ogółem obywateli tego państwa, która nie utożsamia się z większością jego mieszkańców (z narodem tytularnym danego państwa) pod względem narodo-wości (kultury, języka, pamięci historycznej, wartości itp.), a jednocześnie odczuwa więź z własnym (adorowanym) narodem żyjącym w innym organizmie państwowym, z reguły sąsiadującym z państwem gościnnym danej grupy mniej-szościowej;
- *tożsamość* (ang. *identity*, cz. *identita*): wizja siebie, wyobrażenie o sobie (w prze-ciwieństwie do wyobrażenia o innych), zaszeregowanie/włączenie siebie do zbiorowości, zidentyfikowanie się z grupą, jej przestrzenią, zachowaniem, spo-sobem myślenia, kulturą, wartościami itp.; *t*. jest stanem umysłu, a nie odwzoro-waniem rzeczywistości; *t*. zawiera elementy poznawcze, moralne, polityczne; wymiary *t*. są zarówno społeczne, jaki i psychologiczne.

PORUSZANE TEMATY

Każdy język naturalny, podobnie jak inny „organizm", posiada pewne cechy, które go charakteryzują, określają, definiują. Poniżej podajemy kilka najbardziej istotnych:

- miejsce języka w szerszej grupie, gałęzi, rodzinie, lidze języków; pochodzenie języka i pochodzenie jego nazwy (lingwonimu);
- obszar zamieszkania użytkowników języka, ich struktura demograficzna (tzw. zmienne ekologiczne języka, które mają wpływ na tężyznę/kondycję języka; roz-powszechnienie (wielkość i ukształtowanie przestrzeni) języka;
- zewnętrzna historia języka, jego droga od oralnego dialektu do (pisanej) normy standardowej i jej kodyfikacji;
- relacje języka z innymi językami, ich wzajemna symbioza, wzajemne wpływy, zagrożenie ze strony sąsiednich (mocniejszych) języków, wzbogacanie języka po-przez kontakty z innymi językami;
- status społeczny (ranga, prestiż) języka w danym państwie i w skali międzynaro-dowej; sfery używania języka w interakcji społecznej; wsparcie ze strony odpo-wiednich instytucji, ochrona prawna języka, (nie)oficjalne postawy użytkowników innego języka wobec danego języka (język ten może być popierany, szanowany, tolerowany, wyśmiewany, prześladowany/potępiany, zabroniony).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Do ostatniej podanej charakterystyki należą takie określenia, jak język państwowy, urzędowy, nauczania, drugi nauczania (nauczany równocześnie z językiem większościowym), mniejszościowy, etniczny, pomocniczy/regionalny. Ranga języka wynika z różnego rodzaju dokumentów, o których będzie jeszcze mowa w następnym rozdziale dotyczącym polityki językowej. Odnośnie innych podanych tu cech warto pochylić się nad stanem rozwoju języka. Badacze zajmujący się ekolingwistyką z reguły wyszczególniają język:

- dojrzały standardowo;
- standardowy małych wspólnot językowych (tzw. literacki mikrojęzyk);
- standardowy, ale archaiczny (język literatury pięknej, traktatów filozoficznych, tekstów religijnych itp.);
- młody standardowy (wykreowany niedawno, wprowadzony do szkół, ale nieużywany w literaturze – w niej korzysta się z innego, bardziej tradycyjnego, archaicznego języka);
- pisany niestandardowy, z reguły młody, używany np. w nieformalnej komunikacji w mediach społecznościowych;
- mówiony niestandardowy, często mieszany, ponadnarodowy dialekt, język o niejednolitej normie;
- język przedliteracki, postulowany, którego norma nie została na razie odpowiednio ustabilizowana.

PODSUMOWANIE

Eko-, etno- i antropolingwistyka to dziedziny o wspólnych zainteresowaniach językiem w jego szerszym środowisku (społecznym, kulturowym). Choć przywołane tu nazwy są względnie nowe, naukowe podstawy tych dziedzin mają długą tradycję. Wśród tematów eko-, etno- lub antropolingwistycznych nie wolno pominąć teorii narodu i toż-samości. Interpretacje tych dwu kluczowych pojęć były i są przedmiotem nie tylko dyskusji aka-demickich, ale nierzadko wzajemnych antagonizmów, zatargów sąsiedzkich lub wojen. Ze wzglę-du na ostatnie przywołane zjawiska warto więc zajmować się tymi dyscyplinami z całą powagą.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ROZDZIAŁ 3: POLITYKA JĘZYKOWA

BANK POJĘĆ

uzus, norma, kodyfikacja, politolingwistyka, politologia, państwo monoetniczne, państwo unitarne, państwo wieloetniczne, planowanie językowe, inżynieria językowa, jurylingwistyka, glottopolityka, *language management*, funkcja języka, sytuacja językowa, język mniejszościowy, język etniczny, język regionalny, status języka, korpus językowy, deskrypcja, preskrypca, normatywista

DEFINICJA

Polityka językowa to po częściach dział politologii, prawa i językoznawstwa. Może też zostać potraktowana jako subdyscyplina socjolingwistyki, etnolingwistyki, ekolingwistyki. Chodzi o kompleksowe określenie odnoszące się do różnych koncepcji i środków regulowania rozwoju języka (języków) na danym terenie (w ramach regionu, pańs-twa lub unii państw etnicznych). Podstawę polityki językowej tworzy zbiór dokumentów (kon-stytucje, ustawy, różne uchwały lub postanowienia) wpływających na sytuację językową i ogół kroków zmierzających do ich realizacji. Polityka językowa obejmuje więc programy, strategie, metody działania i samą działalność ustawodawczą, badawczą i edukacyjną. Zajmuje się tworzeniem norm prawnych i wdrażaniem ich w życie społeczeństwa. Polityka językowa to świadome, celowe, sukcesywne i wspierane przez odpowiednie instytucje kształtowanie sytu-acji językowej w ramach danej społeczności oraz formowanie świadomości językowej jej członków. Polityka językowa to także wymuszanie przy pomocy różnych środków (do których należą kary pieniężne, nawet embargo gospodarcze lub nadzór jednostek wojskowych) dotrzy-mywania zawartych umów.

Charakter polityki językowej w danym państwie jest co prawda wynikiem wielu czynników o zasięgu międzynarodowym, ale w znacznym stopniu wiąże się z przeszłością, pamięcią historyczną konkretne wspólnoty, z podzielanymi przez nią doświadczeniami i przekonaniami, stereotypami i innymi nienaukowymi stanowiskami rezonującymi w przestrzeni publicznej. Warto zauważyć, że nawet nauka nie jest bezstronna, niezaangażowana, apolityczna. Przykładem jest dotychczasowe polonocentryczne traktowanie języka kaszubskiego jako dialektu polskiego, a nie jako autonomicznego języka zachodniosłowiańskiego. Polityka językowa jest zależna zarówno od jej podmiotu (kto, w jakim celu i przy pomocy jakich środków ją prowadzi)

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

oraz od jej przedmiotu (aktywności, zaangażowania grupy mniejszościowej, jej siły, przebojowości, wytrwałości, gorliwości w obronie i egzekwowaniu praw obywatelskich).

W interesie każdego państwa jest, by na jego obszarze funkcjonował (idealnie) tylko jeden język. Dlatego inne grupy społeczne zamieszkujące dane terytorium prowadzą mniej lub bardziej skuteczną działalność zmierzającą w kierunku odwrotnym i przeciwstawiają się integrującej polityce państwa (czasami stosuje się metaforyczne określenie, że żyją jakby w warunkach nieustannego plebiscytu).

Istnieją kraje, na ogół monoetniczne i monolingwalne (państwa unitarne), gdzie polityka językowa skupia się na trosce o jeden język etniczny, który nie ma w danych warunkach społecznych poważnej konkurencji. Są jednak państwa (w tym również słowiańskie), które problemy związane z sytuacją językową rozwiązują na co dzień. Do najbardziej zróżnicowanych pod względem etnicznym i językowym należą np. Federacja Rosyjska, Północna Macedonia, Bułgaria, Ukraina, Słowacja, dawniej Jugosławia; do najmniej złożonych pod tym względem – Czechy lub Polska.

Synonimiczne nazwy polityki językowej to: planowanie językowe, inżynieria językowa, jurylingwistyka ('język *de iure*'), glottopolityka; w innych językach używa się terminów: *jazy-kový management*, *jazykový inženýring*; *языковая политика*, *языковое строительство*; *language policy*, *langue planning*, *language management*; *Sprachpolitik*.

Polityki językowej nie należy mylić z politolingwistyką, zajmującą się analizą lingwis-tyczną dyskursu politycznego, komunikacji w polityce, mówienia o polityce, dokład-niej: językiem polityków, mediów (dziennikarzy), administracji i prawa.

Abstrahując od tematu wieloetniczności, przejdźmy wprost do omówienia poszczególnych zagadnień polityki językowej. Zanim przystąpimy do jej bliższej prezentacji, przypomnijmy podstawowe funkcje, które język pełni:

- komunikatywna, służąca do przekazywania informacji, łącznie z impresją, perswazją i innymi oddziaływaniami na odbiorcę przekazu językowego, na jego zachowanie lub myślenie;
- nominacyjna, nazywająca rzeczywistość pozajęzykową;
- metajęzykowa, nazywająca zjawiska językowe;
- mentalna, służąca do myślenia, organizowania procesów myślowych;
- ekspresywna, emotywna, wyrażająca emocje, stany;
- estetyczna, poetycka, bazująca na doznaniach estetycznych;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- magiczna, kreująca, zmieniająca świat, jego obiekty;
- symboliczna, nadająca użytkownikom języka konkretne cechy;
- tezauracyjna, gromadząca i przechowująca wszelkie informacje na temat rzeczywistości;
- integracyjna i delimitacyjna, czyli jednocząca daną wspólnotę językową (naród, etnikum, grupę mniejszościową) i oddzielająca ją od wspólnot obcych.

Wielość i powaga funkcji językowych jest dowodem tego, jak istotną rolę język odgrywa. Jest nośnikiem wiedzy o danej społeczności, służy jako medium jej świadomości, ilustruje jej myślenie, uczucia, magazynuje jej doświadczenia z rzeczywistością pozajęzykową itp. Posiadanie języka to posiadanie kultury, a zakaz używania języka oznacza to samo, co pozbawienie wspólnoty wszystkich podanych powyżej walorów. Nic dziwnego, że warto o język zabiegać, bez względu na to, czy grozi mu jakieś niebezpieczeństwo od zewnątrz czy nie.

POCZĄTEK I ROZWÓJ DYSCYPLINY

Choć problemy związane z wieloetnicznością organizmów państwowych i wielością języków używanych na ich obszarach były i są nadal stałą cechą polityki imperiów lub federacji, potrzeba ich rozwiązywania staje się aktualna z reguły w chwili przemian geopolitycznych dokonujących się w wyniku wojen, rewolucji, zmian ustrojowych. Nic dziwnego, że np. Georg Orwell opublikował swoją *Farmę zwierząt* w reakcji na specy-ficzny gatunek dyktatury, którym był faszyzm.

Już po pierwszej wojnie światowej powstały międzynarodowe umowy i konwencje służące do regulacji i wymagania praw człowieka, w tym również prawa do używania języka ojczystego. Np. we wrześniu 1919 Polska ratyfikowała tzw. mały traktat wersalski, gwarantujący prawa mniejszości zamieszkujących wtedy państwo polskie. Podobne uchwały zostały zawarte w Czechosłowacji lub Królestwie SHS (patrz poniżej). Po rewolucji w październiku 1917 r. rozpo-częto „budowanie" sytuacji językowej w Związku Radzieckim, które było kontynuowane po drugiej wojnie światowej. W monarchii zwanej Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (1918-1929), a później Królestwo Jugosławii (1929-1941) z wszystkich występujących tu języ-ków preferowano wyłącznie serbski (serbsko-chorwacki), ew. słoweński, a inne lekceważono. Znacznie niedemokratyczna była sytuacja językowa (i polityka narodowościowa) w pierwszej Republice Czechosłowackiej (1918-1939), która pod innymi względami może służyć jako przykład demokracji. Po rozpadzie bloku wschodniego w 1989 r. przyszła kolej na budowanie języka w nowych warunkach politycznych. Do tej najnowszej historii państw słowiańskich odnoszą się międzynarodowe uchwały przyjęte przez państwa zachodnie, np. Europejska

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

karta języków regionalnych lub mniejszościowych Rady Europy (1992; *Evropská charta regionálních či menšinových jazyků*, *Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств*, *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima*, *Европейска харта за регионални или малцинствени езици* itd., ang. *European Charter for Regional or Minority Lan-guages*) albo Europejska konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych Rady Europy (1995); *Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin*, *Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств*, *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*, *Рамкова конвенция за защита на националните малцинства* itd., ang. *Framewort Convention for the Protection of National Minorities*). W poszczególnych państwach regulują rozwój języka konstytucje i ustawy, np. polska Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z 6 stycznia 2005 r., która podzieliła niepolskie języki używane na terenie państwa na języki mniejszości (białoruski, czeski, litewski, niemiecki, rosyjski, ukraiński, słowacki), języki grup etnicznych (łemkowski, karaimski, romski i tatarski) oraz język grupy regionalnej (kaszubski). Status prawny tych języków jest najwyższy w wypadku mniejszości, najniższy – u wspólnoty regionalnej, bez względu na fakt, że ta ostatnia może być liczniejsza od pozostałych wymienionych. Polska także należy do państw, które przyjęły ustawę o języku – polskim (1999/2000, cz. *jazykový zákon*), co nie jest zjawiskiem powszechnym. Ustawa o języku nie narusza praw mniejszości, ale ma chronić i kultywować język polski, definiuje jego status społeczny, wyznacza sfery jego używania. Ustawa ta inicjowała powołanie Rady Języka Polskiego jako instytucji opiniodawczej i doradczej. Niektóre kraje (w tym również Republika Czeska) uważają jednak podobne ustawy za kontrowersyjne.

Wracając do opracowań naukowych (językoznawczych) z zakresu omawianego tematu, należy stwierdzić, że jedną z pierwszych była praca dwóch autorów (jednego amerykańskiego, a drugiego – australijskiego), Roberta B. Kaplana oraz Richarda B. Baldaufa jr., zatytułowana *Language planning from practice to theory* (1997). Kolejnym badaczem, o którym należy wspomnieć, to fachowiec od sytuacji językowej Azji południowej, Harold F. Schiffman, autor pracy *Linguistic culture and language policy* (1996). Emerytowany amerykański profesor James W. Tollefson z uniwersytetu w Waszyngtonie, opublikował na początku lat 90. XX wieku pracę *Plannig language, planning inequality: language policy in the community* (1991). Znane są prace Nowozelandczyka Bernarda Spolsky, związanego m.in. z państwem izraelskim (np. *Language Policy*, 2004). Jeszcze w czasach komunistycznych poruszano temat polityki języko-wej na Słowacji, gdzie ukazał się tom konferencyjny pod redakcją Jána Kačali *Jazyková politika a jazyková kultúra* (1986). W ramach czeskiego środowiska naukowego wymienić należy już wcześniej przywołanych badaczy, takich jak Jiří Nekvapil lub Marián Sloboda; nie wolno zapomnieć również o czesko-australijskim językoznawcy, którym był Jiří Václav Neustupný (1933-2015), m.in. japanolog, uważany za współzałożyciela kierunku zwanego *language ma-nagement*.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Początki polityki językowej w Polsce są związane z konferencją (i wydanym pokonferencyj-nym tomem referatów) *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, organizowaną przez UMCS i PAN w 1999 r., na której zostały przedstawione koncepcje polityki językowej na gruncie polskim. Do znaczących uczestników tej konferencji należeli wtedy przede wszystkim Walery Pisarek, Władysław Lubaś i Stanisław Gajda. W 2009 r. ukazała się w wydawnictwie PWN książka Romana Szula, skierowana do szerokiej grupy odbiorców *Język, naród, państwo*. W Polsce znane jest też nazwisko rosyjsko-estońskiego profesora esperanto Aleksandra Duliczenki (Александр *Дмитриевич* Дуличенко, *1941), specjalisty w dziedzinie tzw. mikrojęzyków słowiańskich. Dwanaście takich mikrojęzyków przedstawił Duliczenko w rozdziale zatytułowanym Małe słowiańskie języki literackie (mikrojęzyki) (*Малые славянские литературные языки (микроязыки)*) i umieszczonym w dodatku do 2. wydania zbiorowej publikacji *Języki świata: Języki słowiańskie* (*Языки мира: Славянские языки*, 2017).

PORUSZANE TEMATY

Równoznaczny termin „planowanie języka" zdradza, że polityka językowa to nie jednorazowy akt, lecz proces, który przewiduje:

- planowanie statusu języka, czyli zakotwiczenia sytuacji językowej w konstytucji, ustawach i innych dokumentach;
- planowanie korpusu języka, tzn. wydawanie odpowiednich pomocy językowych (słowników poprawnościowych, gramatyk/podręczników do nauki języka), ciągłe aktualizowanie normy;
- planowanie akwizycji języka, czyli sukcesywne wdrażanie przyjętych norm do komunikacji językowej, upowszechnianie wiedzy o danym języku poprzez nauczanie w szkołach, poradnictwo, różne programy edukacyjne.

Podmiotami polityki językowej, szczególnie w drugim i trzecim punkcie jej realizacji, są instytucje (rady języka, np. wspomniana Rada Języka Polskiego, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, ośrodki uniwersyteckie). Podmiotem może być jednak również „niezorganizowany" przedstawiciel elity intelektualnej danego narodu – ceniony pisarz, poeta, tzw. dobry autor (a więc niekoniecznie (dobry) językoznawca).

Powyższa charakterystyka planowania językowego jako planowania statusu, korpusu i akwizycji została bardzo uproszczona. Serbski socjolingwista Milorad Radovanović podaje 10 szczebli, które należy pokonać, by osiągnąć suwerenność językową. Ta z kolei związana jest z działaniami normotwórczymi (wyłonieniem reprezentatywnej odmiany języka wspólnoty), które przewidują:

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

1. selekcję normy, czyli wybór jednej z odmian języka etnicznego (jednego dialektu) jako podstawy do budowania wspólnego dla grupy (narodu, etnikum) kulturalnego języka ogólnego, który będzie spełniał warunek polifunkcyjności (rozwarstwienia na poszczególne style funkcjonalne: potoczny, naukowy, artystyczny, publicystyczny, ew. inny), wyniesienie go z ograniczonej przestrzeni regionalnej do ogólnej komunikacji publicznej (wernakularyzacja); należy podkreślić, że o wyborze normy nie decydują jej obiektywne cechy strukturalne, ale inne, utylitarne czynniki (z reguły natury politycznej);

2. opis wybranej normy w różnych płaszczyznach systemu języka, i to w sposób bezstronny, naukowy, zgodny z przyjętą terminologią lingwistyczną;

3. kodyfikację normy i nakaz jej dotrzymywania; podanie do ogólnego zrozumienia, jakiego kodu językowego oczekuje się od członków danej wspólnoty, szczególnie w sytuacji oficjalnej, formalnej, w postaci pisanej;

4. opracowanie normy (elaboracja), którego celem jest dostosowanie normy do potrzeb społeczeństwa; potrzeby te jednak nieustannie ewoluują, więc elementy języka, które są częścią uzusu (czyli tego, co jest używane bez względu na to, jaka jest norma) po jakimś czasie wchodzą do wspomnianej normy, stają się jej częścią, inne opuszczają normę ze względu na ich archaiczność; w związku z relacją uzus – norma językoznawcy czescy tradycyjnie służą się określeniem „elastyczna stabilność" (*pružná stabilita*); należy dodać, że norma zawsze zostaje w tyle za uzusem, ale każdy język wymaga jakiegoś stabilnego jądra;

5. akceptację normy, czyli przyjęcie oczekiwanego, wzorowego sposobu wyrażania się przez użytkowników danego języka etnicznego, co nie przebiega intuicyjnie, spontanicznie, ale jest wynikiem żmudnej i czasochłonnej „promocji" językowej, edukacji;

6. zastosowanie normy, czyli implementację normy w realnej komunikacji w różnych sferach życia społecznego;

7. nieustanne upowszechnianie normy i jej ekspansję do różnych domen komunikacji, do stylów funkcjonalnych i gatunków tekstów, w których na razie norma ta nie znalazła odpowiedniego zastosowania;

8. kultywację normy, czyli jej udoskonalanie, pielęgnowanie;

9. ewaluację normy, czyli sprawdzanie tego, czy używana norma spełnia wymagania praktyczne społeczności, czy nadal stanowi dla niej pożądaną wartość;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

10. korekcję normy, czyli jej cykliczne poprawianie, aktualizowanie w nowych opracowania językoznawczych; wiadomo, że najbardziej podatna na zmiany jest płaszczyzna leksykalna i semantyczna (znaczeniowa) języka, ale równie często „odświeżana" jest także ortografia, szczególnie wyrazów zapożyczonych, internacjonalnych, ich odmiana, wymowa, dlatego nie poleca się korzystanie ze słowników poprawnościowych lub podręczników do gramatyki używanych przez poprzednie generacje.

Jak wynika z powyższego, dowolny kod językowy (odmiana, gwara, dialekt) nie może stać się suwerennym językiem (literackim) z dnia na dzień, choć – z drugiej strony – dokonanie takiego aktu nominacji może się, niestety, odbyć bez obecności językoznawców. Słowiańszczyzna ma z tym swoje nie tak dawne doświadczenie – po rozpadzie federacyjnego państwa jugosłowiańskiego na początku lat 90. XX wieku (ostatecznie po powstaniu państwa Czarnogóry na podstawie referendum z 2006 r.) język serbsko-chorwacki został podzielony na 4 samodzielne języki: serbski, chorwacki, boszniacki (język muzułmanów w Bośni) i czarnogórski, aczkol-wiek system gramatyczny tych języków jest prawie identyczny. Obserwacja sytuacji językowej na terenach byłej Jugosławii jest dobrą szkołą tego, jak nie powinna wyglądać polityka językowa (por. wspomniana krytyka ze strony Snježany Kordić, jak również liczne prace cze-skich lub polskich badaczy, takich jak: Pavel Krejčí, Henryk Jaroszewicz, Maciej Czerwiński, Agnieszka Spagińska-Pruszak itp.). Również w krajach zachodniosłowiańskich prowadzone są działania na rzecz emancypacji pewnego „dialektu", np. języka śląskiego w Polsce lub moraw-skiego w Republice Czeskiej. W działania te angażują się zarówno jednostki, jak również instytu-cje, zrzeszenia, a polemiki przebiegają na forum politycznym, w oficjalnych mediach, na się-ciach społecznościowych. Szczególnie proces postulowania języka śląskiego w Polsce jest mocno zaawansowany; ruch społeczny wokół języka morawskiego organizuje niejęzyko-znawca Jan Kozohorský lub Zbyněk Šustek, znany bardziej za granicą niż w czeskich kręgach naukowych. Promowanie tego języka oraz „Instytutu Języka Morawskiego" (Ústav jazyka moravského) przebiega z reguły w Internecie i przyjmuje postać bardziej lub mniej groteskową.

Do uznania wspomnianej suwerenności języka potrzebne jest spełnienie pewnych warunków, do których należą:

- polifunkcyjność języka, fakt, że posiada on środki językowe typowe dla stylu naukowego, artystycznego, dziennikarskiego itp., odmienne od środków używanych w stylu potocznym;
- autonomia odmiany ogólnej standardowej (kulturalnej, literackiej), niezależnej od gwar i dialektów tego języka;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- kanon literatury pięknej napisanej w danym języku;
- obecność prac językoznawczych (słowniki, gramatyki) opisujących i nakazują-cych normę danego języka oraz instytucji pielęgnujących dany język;
- ogólne, realne używanie języka w różnych sferach życia społecznego, w tym również w placówkach kształcących;
- zapewnienie prawa do manifestacji języka;
- wprowadzenie odpowiedniego lingwonimu, czyli nazwanie języka.

W dyskusji wokół normy językowej rezonują z reguły dwa odmienne stanowiska: (1) norma powinna być preskrypcyjna, wzorcowa, miarodajna, wprowadzająca zasady pisowni wyrazów, ich wymowy, odmiany, budowy zdań itp.; (2) norma powinna ograniczać się do deskrypcji, opisu realnej sytuacji; powinna podawać informacje na temat „czego się używa", tzn. jak się zwykle mówi lub pisze, a nie dyktować czegokolwiek. Źródłem takiej normy deskrypcyjnej są zwykle narodowe korpusy tekstów, a przykładem – publikacja pod red. Václava Cvrčka *Mluv-nice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*, 2010, albo pod red. Jarmili Panevovej – *Mluvni-ce současné češtiny II. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*, 2014. Specjalne badania opinii społecznej lub częste odwiedzanie stron internetowych poradni językowych raczej wskazują na to, że przeciętny użytkownik języka woli posłuchać zdania fachowca, językoznaw-cy, normatywisty, który wyraża się jasno, aczkolwiek krytycznie. Do najbardziej znanych polskich normatywistów XX wieku należeli Witold Doroszewski i Zenon Klemensiewicz oraz Witold Taszycki i Stanisław Jodłowski, autorzy m.in. słownika ortograficznego (*Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*, 1946 i wiele kolejnych wydań); w wypad-ku języka czeskiego chodzi o Bohuslava Havránka i Aloisa Jedličkę, w sprawach przywołanego języka serbsko-chorwackiego decydowali Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković.

PODSUMOWANIE

Polityka językowa to planowanie rozwoju języka, decydowanie o jego prestiżu, prężności, sile, aktualnej postaci, przyszłości. Ma oparcie w realnych aktach prawnych i oficjalnych instytucjach. Obejmuje planowanie statusu, właściwej ma-terii językowej (korpusu) i promowanie danego języka. Polityka językowa ma ścisły związek z kreowaniem jego normy (kulturalnej, literackiej, standardowej). Niestety, czasami w polityce językowej jest więcej polityki niż lingwistyki.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ROZDZIAŁ 4: PSYCHOLINGWISTYKA

BANK POJĘĆ

produkcja, percepcja, generowanie tekstu, psychologia rozwojowa, neurologia, sztuczna inteligencja, dydaktyka języków (obcych) / glottodydaktyka, etnolingwistyka, behawioryzm, gramatyka generatywno-transformatywna, stymulacja, reakcja, fiksacja, zdania jądrowe, zdania transformowane, struktura głęboka, struktura powierzchniowa, natywizm, dwujęzyczność (bilingwizm) indywidualna, semi-lingwizm, semikomunikacja, dyglosja, przełączanie kodów, interferencja, transfer, tygiel językowy, konwergent, melanż, hybryda

DEFINICJA

Psycholingwistyka (lingwopsychologia, psychologia języka) to dziedzina naukowa z pogranicza psychologii i językoznawstwa zajmująca się językowym aspektem ludzkiej aktywności mentalnej oraz/lub psychicznym podłożem zachowania językowego.

Psycholingwistykę interesuje więc szeroko rozumiany związek między językiem (mową) a myśleniem, to, jak język jest przyswajany, przetwarzany przez ludzki umysł oraz wykorzystywany w komunikacji językowej, jak przebiega produkcja i recepcja tekstu (komunikatu, wypowiedzi). Psycholingwistyka bada takie zjawiska, których nie można obserwować bezpośrednio, więc do jej metod należą różnego gatunku wywiady, eksperymenty oraz modelowanie.

Należy zaznaczyć, że kwestia języka (mowy) była rozpatrywana w ramach filozofii już od czasów antycznych. Szczególną uwagę filozofów przyciągała relacja na poziomie języka a myślenia, logika (por. greckie *logos*, od *légein* – zbierać, mówić, myśleć). Te uniwersalne filozoficzne podstawy psycholingwistyki zostały wzbogacone przez inne tematy, do których należą:

- proces nabywania języka (nabywania wiedzy o języku, kompetencji językowej), szczególnie rozwój języka (ojczystego) dziecka;
- procesy umożliwiające właściwe i sprawne zachowanie werbalne;
- procesy umożliwiające poprawne tworzenie (produkcja) i odbiór (percepcja) tekstu;
- mechanizmy uczenia się języka obcego;
- dwujęzyczność indywidualna, przełączanie kodów, interferencja;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- mechanizmy przetwarzania informacji językowej;
- zaburzenia rozwoju mentalnego jednostki wynikające z jej niepełnosprawności (ślepota, głuchota), a więc niemożliwości korzystania z języka w naturalny sposób.

Psycholingwistyka, szczególnie na początku rozwoju tej dziedziny, koncentrowała się na doskonaleniu kompetencji językowej dziecka, dlatego też utożsamiano ją z psycholingwistyką rozwojową. Starając się w informatyce wykorzystać tzw. sztuczną inteligencję, nawiązywano do neurologii, czyli do nauki medycznej. Jak wiadomo, teoria sztucznej inteligencji symuluje procesy przebiegające w sieci neuronowej ludzkiego mózgu, dokładniej konstruuje różnorodne urządzenia elektroniczne i specjalne programy komputerowe zdolne m.in. do naśladowania funkcji umysłu człowieka w trakcie mówienia (używania języka). Z badań psycholingwistów korzysta pedagogika, konkretnie kształcenie językowe (glottodydaktyka).

POCZĄTEK I ROZWÓJ DYSCYPLINY

Początki omawianej dyscypliny odnoszą się do lat 50. XX wieku i do amerykańskiego środowiska naukowego, choć za prekursorów tego kierunku można uważać już co najmniej dwóch niemieckich psychologów: Wilhelma M. Wundta (1832-1920), autora pracy *Podstawy psychologii fizjologicznej* (*Grudzüge der physiologischen Psy-chologie*, 1874), oznaczanej za początek naukowej psychologii w ogóle; oraz Karla Bühlera (1879-1963), działającego na uniwersytetach (kolejno) w Dreźnie, Wiedniu i Los Angeles oraz współpracującego m.in. z Praskim Kółkiem Lingwistycznym. Do grona psychologów, których prace zdynamizowały rozwój psycholingwistyki, należał przede wszystkim rosyjski badacz Lew S. Wygotski (Лев Семёнович Выготский, 1896-1934). Lew Wygotski urodził się na Biało-rusi i był wyjątkowo utalentowanym naukowcem, zwanym „Mozartem psychologii", ale niestety przedwcześnie zmarł. Razem ze szwajcarskim rówieśnikiem Jeanem Piagetem jest rzekomo naj-częściej cytowanym psychologiem XX wieku. Wygotski był znany szczególnie w Europie Za-chodniej. Rozwinął teorię tzw. strefy najbliższego rozwoju. Jego zdaniem umiejętności uczenia się u dziecka, przygotowanie dziecka do pełnego korzystania z własnego potencjału umysłowego, zdolność do jasnego i kreatywnego myślenia, planowania, realizowania tych planów i komunikowania o nich są o wiele ważniejsze od samej wiedzy teoretycznej. Najbardziej znaną pracą Wygotskiego jest *Myślenie i mowa* (*Мышление и речь*, 1934), która ukazała się dopiero po śmierci autora. Wspomniany szwajcarski psycholog i przyrodoznawca Jean Piaget (1896-1980)

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

publikował swoje prace w języku francuskim. Urodził się w tym samym roku co Wygotski i tak samo jak on koncentrował się na kognitywnym rozwoju dziecka. Piageta kojarzymy zazwyczaj z podziałem tego rozwoju na 4 etapy: do 2 lat (etap sensoryczno-motoryczny), 2-6/7 lat (etap przedoperacyjny, właściwe uczenie się języka), 7-12 lat (etap operacyjny) i po 12. roku życia (etap operacji formalnych, myślenia logicznego i abstrakcyjnego). Z prac tego badacza należy wymienić przynajmniej jedną: *Mowa i myślenie dziecka* (*Le lan-gage et la pensée chez l'enfant*, 1955).

Wspomniane powyżej środowisko badawcze w Stanach Zjednoczonych zorganizowało sympozjum, które zaowocowało monografią kolektywną redagowaną przez Ch.E. Osgooda i T.A. Sebeoka, zatytułowaną *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems* (1954). Kolejną istotną dla rozwoju psycholingwistyki pracą była publikacja S. Saporty *Psycholinguistics. A book of readings* (1961), lub praca pod red. S. Rosenberga *Directions in psycholinguistics* (1965). Mnóstwo artykułów z tego zakresu tematycznego ukazywało się na łamach czasopisma *The Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, które po raz pierwszy ukazało się w 1962 r. To właśnie od tych czasów używa się konsekwentnie terminu psycho-lingwistyka, choć sporadycznie pojawiało się to określenie już w pierwszej połowie XX w. Psycholingwistyka na terenie Stanów Zjednoczonych nawiązała do tamtejszego struktura-lizmu w językoznawstwie, mianowicie do etnolingwistyki, badającej język w integracji z kul-turą danej wspólnoty, np. do pracy Benjamina Lee Whorfa zatytułowanej – po prostu – *Język* (*Language*, 1956), do behawiorystycznego, empirycznego nurtu w językoznawstwie, który reprezentuje Leonard Bloomfield, do teorii informacji i do gramatyki generatywno-transforma-cyjnej Noama Chomskiego, autora m.in. kontrowersyjnej pracy *Syntactic structures* (1957) i pewnego jej sprostowania w postaci publikacji *Aspects of theory of syntax* (1965). Chomsky krytykował behawioralną teorię nabywania języka w sposób, który polega na rzekomym utrwalaniu nawyków na podstawie powtarzających się stymulantów, wywołujących odpowiednie reakcje. Zastrzeżenia miał szczególnie do prac znanego wówczas amerykańskiego psychologa behawioralnego Burrhusa Frederica Skinnera, autora pracy *Zachowanie werbalne* (*Verbal behavior*, 1957). W przeciwieństwie do behawiorystów Chomsky zakłada posiadanie przez człowieka wrodzonych cech natury biologicznej (somatyczno-mentalnej), które umożliwiają uczenie się języka w taki sam naturalny sposób, jak np. przyjmowanie postawy dwunożnej. Cechę tę można przyrównać do pewnego „naprogramowania" umysłu człowieka, posiadania przez niego „uniwersalnej teorii językowej", która jest źródłem informacji na temat używania języka, tworzenia zdań, budowy wypowiedzi. Dzięki niej dziecko tworzy na podstawie obser-wacji różnych elementów językowych, zwłaszcza konstrukcji składniowych, własną

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

gramatykę. Jako dowód istnienia takiego biologicznego wyznacznika gatunku ludzkiego w postaci „genu języka" (FOXP2) Chomsky podaje następujące fakty:

- wszystkie plemiona ludzkie mają podobne dźwiękowe języki;
- systemy tych języków zbudowane są w ten sam sposób – zawierają poziomy: dźwię-kowy (głoskowy), morfologiczny, leksykalny, składniowy;
- dzieci różnych ras i narodowości na tym samym etapie rozwoju mentalnego poko-nują te same stopnie trudności przyswajania języka;
- dzieciom niepotrzebne są nieustannie powtarzające się bodźce, konieczne – zda-niem behawiorystów – w procesie uczenia się języka; gdyby dziecko uczyło się języka tylko na podstawie nieprzerwanie docierających do niego stymulantów, ich frekwencja/ ilość musiałaby być nieporównywalnie wyższa od realnej.

Teoria Chomskiego nazywana też natywizmem i zakładająca istnienie autonomicznej, wro-dzonej „językowej" części ludzkiego umysłu (uniwersalnej gramatyki) wynika bezpośrednio z podstawowej tezy tego językoznawcy: na podstawie skończonej liczby elementów języka i zamkniętego zbioru reguł ich używania (łączenia) człowiek produkuje nieskończoną liczbę zdań i/lub jest w stanie zrozumieć zdania, z którymi nigdy przedtem się nie spotkał. Gdyby natomiast kompetencja językowa polegała na zmechanizowanym procesie stymulacja – reakcja (+ fiksacja, czyli zapamiętanie), generowanie dotąd nieznanych zdań byłoby niemożliwe. Takie stanowisko mocno ogranicza wpływ otoczenia (np. rodziny, szkoły itd.) na rozwój kompetencji językowej jednostki. Sam Chomsky używał określenia zdania jądrowe i transformowane, w póź-niejszych pracach – analogiczne do nich – pojęcia struktura głęboka i powierzchniowa.

Na gruncie słowiańskim psycholingwistyka zaczęła się zadomawiać najpierw w Związku Radzieckim za pośrednictwem lingwistki Olgi Achmanowej (Ольга Сергеевна Ахманова, 1908-1991), która udostępniła czytelnikom radzieckim pracę Osgooda i Sebeoka w rosyjsko-języcznej wersji skróconej, nazwanej po prostu *O psycholingwistyce* (*О психолингвистике*, 1957). Kolejnym radzieckim językoznawcą i psychologiem uprawiającym psycholingwistykę był Aleksej Leontiew (Алексей Алексеевич Леонтьев, 1936-2004). W Polsce takim pośredni-kiem między zachodnim a polskim środowiskiem naukowym była Ida Kurcz (*1930), autorka pracy *Psycholingwistyka. Przegląd problemów badawczych* (1976). W Czechosłowacji na po-czątku lat 90. została opublikowana praca (podręcznik/skrypt dla studentów UK) autorki Ivy Nebeskiej *Úvod do psycholingvistiky* (1992). Na interesujący nas temat wypowiadają się często dydaktycy języków obcych, np. Jan Průcha (*1934) lub Radomír Choděra (*1925).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

PORUSZANE TEMATY

Jednym z istotnych zagadnień psycholingwistyki jest **dwujęzyczność** (indywidualna), czyli znajomość co najmniej dwóch języków oraz zdolność ich wymiennego uży-wania. Bilingwizm (w przeciwieństwie do monolingwizmu) jako względnie stała cecha intelektu jednostki przejawia się co prawda w komunikacji, czyli interakcji społecznej, ale fakt ten nie jest pierwszoplanowym przedmiotem zainteresowania badaczy. Ich uwaga skupia się na procesach mentalnych umożliwiających takie specyficzne zachowanie mowne. Jaki poziom znajomości dwu (wielu) języków można uważać za dwujęzyczność, zależy od stawianych wa-runków i stosowanych kryteriów oceny. Z jednej strony może chodzić o opanowanie języków na poziomie znajomości jednego języka ojczystego przez osobę monolingwalną, z drugiej – o bierne tylko rozumienie tekstów generowanych w innym języku. Z reguły jednak wymienia się cztery umiejętności językowe: sprawność pisania, czytania, mówienia i rozumienia. Bilingwizm w skali społecznej (dwujęzyczność zbiorowa), polegający na koegzystencji na określonym terenie co najmniej dwóch odmiennych wspólnot językowych, należy raczej do sfery zainte-resowań socjolingwistów. Niemniej wymiar socjalny dostrzegamy także w psycholing-wistycznym ujęciu problemu – osoba z reguły nie zdecydowała się na dwujęzyczność bez powodu, ale w procesie socjalizacji została do takiego zachowania zmuszona. Należy dodać, że dwujęzycznym nie staje się automatycznie każdy, kto nauczył się drugiego (obcego) języka; uczenie się (ang. *learning*) zakłada sukcesywne przyswajanie kolejnych języków, natomiast bilingwizm polega bardziej na równoczesnym, w miarę naturalnym nabywaniu (*acquisition*) kompetencji językowej w dwóch językach, przy czym żaden z nich nie jest zdecydowanie obcy. W literaturze przedmiotu wyszczególniono już co najmniej dziesiątki gatunków bilingwizmu – ich nazwy z reguły zdradzają, o jaki gatunek bilingwizmu chodzi. Do najczęściej spotykanych należą:

- b. symetryczny (ekwilingwizm), polegający na zrównoważonej znajomości obu języ-ków, oraz b. asymetryczny, dający pierwszeństwo jednemu językowi przed drugim;
- b. aktywny, polegający na zdolności nie tylko zrozumieć tekst generowany w dru-gim języku (b. pasywny), ale również na umiejętności tworzenia takiego tekstu;
- b. naturalny, zyskany np. w rodzinie mieszanej; b. intencyjny, wynikający z decyzji rodziców wychowywać dziecko w warunkach dwujęzyczności,

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

choć ze względu na ich narodowość nie ma do tego powodu; ew. b. szkolny, polegający na zapisaniu dziecka do szkoły, w której prowadzone są zajęcia w innym, „niedomowym" języku;

- b. symultaniczny, współrzędny, czyli taki, który polega na równoczesnym nabywa-niu sprawności w obu językach, i b. sukcesywny/nawiązujący, zakładający opano-wanie najpierw jednego, następnie drugiego języka;
- b. wzbogacający/addytywny, dodający znajomość jednego języka do kompetencji w innym języku, oraz b. zubożający/submersyjny/subtraktywny/recesyjny, reduku-jący, „pochłaniający" wiedzę na temat języka nr 1 w procesie nabywania kompe-tencji w języku nr 2 (język nr 2 działa na niekorzyść języka nr 1 i w końcu język nr 1 zostaje w zupełności zastąpiony przez język nr 2).

Obok gatunków bilingwizmu przedstawionych powyżej można wymienić kolejne, np. biling-wizm śpiący, uśpiony (ang. *dormant bilingualism*), albo zamrożony (ang. *frozen b.*), gdy drugi język nie jest co prawda używany, ale jego znajomość nie została na razie zapomniana; bi-lingwiszm ukrywany, skryty, z jakiegoś powodu przemilczany (ang. *covert b.*); względnie semilingwizm (połowiczny bilingwizm), którego przyczyną jest brak bodźców ze strony otoczenia, motywujących do aktywności werbalnej w jednym z języków, pomimo faktu, że osoba dysponuje odpowiednim potencjałem intelektualnym.

Wiele też zostało napisane na temat korzyści lub – przeciwnie – szkodliwości bilingwizmu, choć tak naprawdę nie ma naukowych dowodów na to, czy dwujęzyczność wywiera jaki-kolwiek wpływ na psychikę człowieka. Za bilingwizmem przemawia fakt, że osoba, która już zna języki dwa, łatwiej nauczy się trzeciego (kolejnego) i że prawdopodobnie znajdzie lepszą pozycję na rynku pracy, jak również to, że być może bilingwizm opóźnia symptomy demencji starczej. Przeciwnicy dwujęzyczności starają się udowodnić, że bilingwizm powoduje chaos w umyśle, przynosi zmęczenie psychiczne lub sprawia, że znajomość każdego z języków jest gorsza niż znajomość jednego języka w wypadku osoby monolingwalnej.

Dwujęzyczność często bywa zamieniana za tzw. **dyglosję**, czyli dwuodmianowość, zwaną również dwujęzycznością diagonalną, polegającą na znajomości różnych odmian jednego języka etnicznego, zazwyczaj pewnego wariantu wyższego (literackiego) oraz niższego (gwary). Bilingwizm diagonalny występuje też często wśród wspólnot językowych, które żyją na terenie państwa gościnnego i tworzą w nim mniejszość etniczną. Językiem ojczystym (domowym) tych społeczności nie jest ogólnonarodowa odmiana języka adorowanego narodu, ale jakiś jego

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

(pery-feryjny, „kresowy") wariant terytorialny. Najmłodsza generacja takich grup społecznych spo-tyka się z odmianą kulturalną ojczystego języka etnicznego dopiero w szkole (mniejszościowej) i uczy się go do pewnego stopnia jako obcego („odziedziczonego"), w odróżnieniu od języka większościowego, który poznaje w sposób naturalny. Metodyką nauczania języka odziedzi-czonego zajmują się od lat np. Anna Seretny i Ewa Lipińska z Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W państwach wieloetnicznych występuje z reguły tzw. **semikomunikacja**, definiowana jako sytuacja komunikacyjna, gdy każdy współrozmówca używa własnego kodu językowego, a jednak rozmowa przebiega bez zakłóceń. Przykładem takiej sytuacji była czesko-słowacka komunikacja w państwie czechosłowackim. Semikomunikacja zakłada jednak pewien udział szumów (nieporozumień, niewłaściwych i niedokładnych interpretacji treści komunikatu), które wynikają nie tylko z odmienności języków, ale też z przynależności do innych kręgów kulturowych. Można przypuszczać, że jakość komunikacji byłaby o wiele lepsza, gdyby obie (wszystkie) osoby używały tego samego języka, z drugiej strony semikomunikacja jest zdecydowanie lepszym rozwiązaniem niż rozmowa z uczącym się danego języka obcokrajowcem. Semikomunikacja jest osiągalna w wypadku kontaktu języków pokrewnych, bardzo bliskich. Badania nad semikomunikacją prowadziła np. Elżbieta Smułkowa (*1931).

Ogólnie można stwierdzić, że większe sukcesy w dziedzinie badań nad bilingwizmem i dyglosją osiągają językoznawstwa w państwach wieloetnicznych, które na co dzień borykają się z wielojęzycznością. Stosunkowo bogatym dorobkiem badawczym mogą się poszczycić np. słowaccy językoznawcy: Ján Horecký, Miroslav Dudok, Mira Nábělková, Jozef Štefánik, István Lanstyák, Jozef Pallay i inni. Z inicjatywy niektórych wymienionych lingwistów ukazała się w 2004 r. cenna antologia przetłumaczonych na język słowackich artykułów zagranicznych badaczy, takich jak Uriel Weinreich, Einar Haugen, François Grosjean, Charles A. Ferguson, Josua A. Fishman, Heinz Kloss i inni (*Antológia bilingvizmu*, 2004, pod red. J. Štefánika).

Zarówno dwujęzyczności, jak również dwuodmianowości towarzyszą specyficzne zjawiska, które nie występują u osób monolingwalnych. Podczas zmiany języka z jednego na drugi, czyli przełączania kodów (ang. *code-switching*), dochodzi w wypadku osoby dwujęzycznej do specyficznych mechanizmów mentalnych, które co prawda umożliwiają odróżnić (oddzielić) jeden kod od drugiego, nie czynią to jednak za każdym razem konsekwentnie. W różnych płaszczyznach systemu języka (dźwiękowej, fleksyjnej, leksykalnej, składniowej) mogą pojawić się błędy wynikające właśnie ze znajomości dwu języków. Są to tzw. transfery, czyli obce elementy, środki pochodzące z innego języka niż tego, w którym właśnie generowany jest tekst. Transfery są przejawem **interferencji językowej**, czyli zjawiska przenikania się systemów dwóch języków, co może w skrajnym wypadku prowadzić do mieszania się całych języków

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

(ang. *code-mixing*), powstawania swojskich, lokalnych, nieliterackich, mówionych języków--gwar, zrozumiałych tylko dla danej wspólnoty etniczno-językowej, w ramach której – ze względu na ogólną znajomość różnych języków – dotrzymywanie reguł poprawnościowych obowiązujących w każdym z nich byłoby zbędnym wysiłkiem umysłowym. Do takich sytuacji dochodzi na pograniczach, w tyglu językowym (ang. *melting pot*), a języki mieszane określane są jako konwergenty, melanże, hybrydy itp.

PODSUMOWANIE

Σ

Psycholingwistyka bada związek między myśleniem i językiem. Jej powstanie nie byłoby możliwe bez kluczowych prac wybitnych psychologów XX wieku, a szczególnie Wygotskiego i Piageta, jak również bez osiągnięć badawczych w dziedzinie sztucznej inteligencji oraz glottodydaktyki. To właśnie psychologia rozwojowa oraz badania nad tym, co dzieje się w umyśle człowieka w procesie uczenia się języka, umożliwiły dalszy rozwój psycholingwistyki. Istotnym tematem tej dyscypliny językoznawczej jest bilingwizmi jego konsekwencje w postaci interferencji językowej.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ROZDZIAŁ 5: LINGWISTYKA KOGNITYWNA

BANK POJĘĆ

strukturalizm, generatywizm, kognitywizm, pozytronowa tomografia emisyjna, neurolingwistyka, koncept, konceptualizacja, antropocentryzm, antropomorfizm, *phýsei*, *thései*, *signifiant*, *signifié*, denotat/desygnat, powszechniki/uniwersalia, realiści, nominaliści, fenomenologia, językowy obraz świata, lubelska szkoła etnolingwistyczna, wiedza naiwna, wiedza encyklopedyczna, frejmy/scena-riusze, mapowanie, metafora, kategoria, prototyp, stereotyp, *genus proximum*, *differentia specifica*

DEFINICJA

Lingwistyka kognitywna to dział językoznawstwa ogólnego (jego specyficzny kierunek badawczy) skupiający uwagę na poznawczej (kognitywnej) funkcji języka, na odkrywczych procesach mentalnych (łac. *cognitio* 'poznanie', *cognosco* 'poznaję').

Lingwistyka kognitywna jest w pewnym sensie wynikiem zniechęcenia strukturalistycznym opisem języka lub generatywizmem, czyli metodami analizy substancji językowej odseparowanej od kultury, tradycji, zwyczajów wspólnoty językowej. Metoda LK nie tylko zakłada się na łączeniu formy (wyrazu, nazwy) z treścią (denotatem, obiektem), ale uwzględnia również przyczynę takiego związku. Tym różni się od językoznawstwa strukturalistycznego, które co prawda dopuszcza również kognitywną (heurystyczną) funkcję języka i podkreśla dualny charakter znaku językowego (*signifiant* vs *signifié*), ale nie interesuje się tym, DLACZEGO, słysząc lub odczytując pewien wyraz, wyobrażamy sobie akurat taką, a nie inną treść.

To, co odgrywa się w umyśle człowieka w trakcie używania języka, które miejsca mózgu są wtedy bardziej lub mniej ukrwione itp., unaocznia tzw. pozytronowa tomografia emisyjna (ang. positron emission tomography, skrót PET), która umożliwia nie tylko obserwacje, ale i obrazowanie biochemicznych aktywności przebiegających w sieci neuronowej mózgu.

Można też śledzić inne cielesne (somatyczne) reakcje towarzyszące przekazom językowym. Zaburzenia korzystania z języka uznane za patologiczne są przedmiotem neurologii, czyli działu medycyny. Na pograniczu neurologii i lingwistyki rozwinęła się neurolingwistyka, która poświęca uwagę mechanizmom nerwowym skoncentrowanym w mózgu i kierującym aktywnością

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

językową człowieka albo bada zmiany kompetencji językowej wywołane uszkodzeniami czynności mózgu.

Wspomnianą poznawczą rolę języka LK przedstawia i uzasadnia, twierdząc, że:

- język to archiwum (skarbiec) indywidualnych i grupowych doświadczeń użyt-kowników danego języka ze światem;
- język (gramatyka, słownictwo, frazeologia) orzeka o sposobie postrzegania rze-czywistości; język zdradza to, jak widzimy świat, co o nim sądzimy;
- najbardziej rozwinięta jest ta część systemu języka, która dotyczy treści naj-ważniejszych dla danej wspólnoty;
- kultury obcej wspólnoty (np. obcego narodu) nie można poznać na podstawie zwykłej obserwacji – niezbędne jest nauczenie się jej języka, ponieważ w nim przejawia się specyficzny ogląd (obraz, interpretacja) świata;
- nie postrzegamy świata, ale jego obraz zakrzepły w języku; na świat patrzymy przez okno (pryzmat, okulary) naszego języka ojczystego;
- nie jesteśmy w stanie stworzyć kopii, fotografii rzeczywistości, ale najwyżej jej portret; nie można powiedzieć, jaki świat jest, ale jaki nam się wydaje;
- w świecie nie ma obiektów nadrzędnych i podrzędnych, nie ma w nim gatun-ków, kategorii itp.; w świecie są wszystkie rzeczy tak samo ważne, świat jest niezorganizowanym zbiorem szczegółów (jest chaosem);
- żeby świat poznać, należy go podzielić na części, pokawałkować; można tego dokonać przy pomocy kategorii albo stereotypów/prototypów – drugie rozwią-zanie wydaje się bardziej korzystne, właściwe, zgodne z prawdą;
- zauważone (poznane) obiekty nazywamy (konceptualizujemy) i ich nazwy (ew. koncepty) przekazujemy kolejnym generacjom użytkowników języka, dlatego czego nie ma w języku, nie było warte naszej uwagi i odwrotnie – dostrzegamy tylko to, co jest w naszym języku, co potrafimy nazwać;
- podstawą tzw. konceptu jest pewna treść mentalna, która może zostać zwerbali-zowana i przekazana innym użytkownikom języka w takiej lub innej formie (przy pomocy konkretnego znaku językowego, np. wyrazu);

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- ludzie nie żyją w realnym świecie, ale wrastają w świat za pośrednictwem języ-ka (mieszkają w języku);
- świat dotwarzamy przy pomocy języka – wydaje nam się, że widzimy filiżankę, czyli okrągłe naczynie z dnem, które może pojąć jakąś ciecz, a nie odłamek takiego naczynia, kawałek porcelany, który akurat znajduje się w polu naszego widzenia;
- świat jest zakotwiczony w punkcie człowieka, w jego ciele, zmysłach; człowiek znajduje się w centrum świata (antropocentryzm);
- świat zachowuje się jak człowiek i posiada ludzkie cechy (antropomorfizm).

POCZĄTEK I ROZWÓJ DYSCYPLINY

Już w greckiej filozofii antycznej zastanawiano się nad tym, czy nazwy wynikają z istoty przedmiotów (Heraklit, Pitagoras), czy nie. Pierwsza interpretacja byłaby świadectwem tego, że związek pomiędzy nazwą a przedmiotem jest naturalny (teoria *phýsei*), druga – że związek ten jest konwencjonalny (teoria *thései*). Dysputacja filozoficzna Platona zatytułowana *Kratylos* (wg imienia nauczyciela tego filozofa), opatrzona później podtytułem *O poprawności nazw*, uważana za pierwszą pracę językoznawczą w dziejach kultury (nauki) europejskiej, łagodziła nieco ten spór, m.in. przy pomocy tezy, że nazwy obiektów (ewentualnie język w całości) przekazywane podobnie jak inne konwencje (normy, zwyczaje), które być może w przeszłości zostały w jakiś konkretny, naturalny sposób umotywowane, stopniowo straciły tę zależność. Spór o to, czy istnieje uzasadniony związek między nazwami a desygnatami, był kontynuowany w średniowieczu i został nazwany sporem o powszechniki (uniwersalia). Spowodował podział uczonych na dwa obozy: realiści sądzili, że gatunki i kategorie (np. zwierzę, ssak/ptak/płaz, drapieżnik, kot...) istnieją realnie, podczas gdy nominaliści uważali je za *nomina*, czyli imiona, które istnieją wyłącznie w świadomości człowieka. Jak się okazuje, wątek ten rozwijano i w czasach nowożytnych. Np. Marcin Luter (Martin Luther, 1483-1546), niemiecki duchowny, reformator Kościoła, sformułował w swoim czasie pogląd, że różne języki w różny sposób wyrażają świat. Kolejny Niemiec, filozof Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646-1716), twierdził, że język determinuje myśl, a nie odwrotnie, co Immanuel Kant (1724-1804) rozwinął w postaci tezy, że rzeczy nie można poznać bezpośrednio, w ich realnej postaci, tylko w taki sposób, w jaki je sobie wyobrażamy, a język nie jest narzędziem myśli, lecz to język kształtuje myśl. Kolejni Niemcy, Johan Gottfried Herder (1744-1803), a szczególnie Wilhelm von Humboldt (1767-1835), postrzegali język jako przejaw psychiki danej wspólnoty. Na tezę Herdera, że każdy naród ma własny rezerwuar myśli, które stały się znakami, symbolami (tzn. językiem etnicznym), że do tego rezerwuaru wnosiły swój wkład

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

kolejne generacje i że język to skarbiec myśli całego narodu, powołał się Humboldt, dodając: „poprzez wzajemną zależność myśli i słowa jasne jest to, że języki nie są właściwie środkami przedstawiającymi już poznane prawdy, lecz są czymś daleko więcej, a mianowicie – środkami do odkrywania prawd dotychczas nie poznanych". Myśl tę filozof doprecyzował w ten oto sposób: „w każdym języku naturalnym zawarty jest tylko jemu właściwy ogląd świata" (*so liegt in jeder Sprache eine eigentümliche Weltansicht*) oraz „rzeczywistą ojczyzną jest właśnie język" (*die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache*). Johan Leo Weisgerber (1899-1985) do-strzegał w języku jeden ze sposobów dojścia do świata, a nie tylko środek porozumiewania się. Językoznawca ten używał pojęcia językowe ukształtowanie świata (*die sprachliche Gestaltung der Welt*; wszystkie powyższe cytowania pochodzą ze źródła Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer, 2000). W podobny sposób jak Humboldt podchodzili do badań nad językiem również amerykańscy etnolingwiści pierwszej połowy XX w., tzw. neohumboldtyści, przywołani już w poprzednich rozdziałach Franz Boas, Edward Sapir i Benjamin Lee Whorf.

Bezpośrednią bazę teoretyczną kierunku zwanego lingwistyką kognitywną tworzy jednak fenomenologia (podstawowe założenie brzmi: słowo jest dowodem istnienia obiektu, nie ma obiektu bez postrzegającego go subiektu, dopiero skoncentrowanie uwagi subiektu na obiekcie czyni z obiektu fakt). Ten kierunek filozoficzny uprawiali: Edmund Husserl (1859-1938), nie-miecki filozof wyznania mojżeszowego, urodzony w mieście Prostějov na Morawach, badający świat naturalny człowieka, świat jego codziennych życiowych doświadczeń (termin *Lebens-welt*), gdzie słońce zwyczajnie wschodzi i zachodzi, gdzie księżyc świeci, niebo jest na górze, a człowiek na dole, gdzie coś jest blisko, a coś – daleko; Martin Heidegger (1881-1976), następca Husserla; Hans-Georg Gadamer (1900-2002), autor tezy, że „za pośrednictwem języ-ka człowiek wrasta w świat"; czeski filozof Jan Patočka (1907-1977), którego wkład w rozwój europejskiej myśli filozoficznej został doceniony dopiero po 1989 r., i inni. Do przywołanego grona filozofów należy włączyć Ludwika Wittgensteina (1889-1951), Austriaka urodzonego w Wiedniu, a zmarłego w Cammbridge, pochodzącego z bardzo bogatej i wpływowej rodziny austriackiej, do której majątków należała m.in. huta w Kladnie nazwana po matce Ludwika – Leopoldine (por. Poldi Kladno), lub rosyjsko-estońskiego semiotyka, wybitnego teoretyka litera-tury, Jurija Łotmana (Юрий Михайлович Лотман, 1922-1993).

O nowoczesnym kognitywizmie można mówić od lat 80. XX wieku, gdy w Stanach Zjednoczonych powstało towarzystwo i czasopismo naukowe *Cognitive Science Society* albo gdy ukazały się pierwsze prace kanadyjskiego filozofa Paula Thagarda (*1950) lub amerykańskiego językoznawcy Ronalda Wayne'a Langackera (*1942). Nowa metoda badań nad językiem zostaje równocześnie przyjęta w krajach słowiańskich, szczególnie w Polsce. Językoznawca Walery Pisarek umieścił w 1978 r. w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* hasło „Językowy obraz świata", jedno z najistotniejszych pojęć z zakresu lingwistyki kognitywnej. Najbardziej znanym przed-

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

stawicielem tego nurtu jest jednak Jerzy Bartmiński (1939-2022), który założył czasopismo *Etnolingwistyka*, tzw. czerwoną serię publikacji na temat językowego obrazu świata, zaczął wydawać w zeszytach *Słownik ludowych stereotypów językowych* i który do niedawna reprezentował tzw. lubelską szkołę etnolingwistyczną oraz zajmował stanowisko przewodniczącego Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Z innych, licznych polskich badaczy należy wymienić np.: Janusza Anusiewicza, Jolantę Maćkiewicz, Stanisławę Niebrzegowską, Annę Pajdzińską, Jadwigę Puzyninę, Elżbietę Tabakowską, Ryszarda Tokarskiego, Włodzimierza Władysława Wysoczańskiego; na całym świecie znane są prace polsko-australijskiej autorki Anny Wierzbickiej (*1938), która studia skończyła w Warszawie, ale od 1972 r. żyje i pracuje w Australii. Rosyjskie językoznawstwo kognitywne rozwija się m.in. dzięki badaczom, do których należą: Mikołaj F. Alefirenko (Николай Фёдорович Алефиренко, *1946) lub para małżeńska – Swietłana i Nikita Tołstojowie (Светлана Михайловна Толстая, *1938; Никита Ильич Толстой, 1923-1996) z moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej. Nazwisko Tołstaja znajdziemy wśród autorów i redaktorów pięciotomowego słownika dotyczącego tradycyjnej kultury duchowej Słowian zatytułowanego *Славянские древности: Этнолингвистический словарь 1-5* (1995-2012). W czeskim środowisku naukowym dyscyplinę tę spopularyzowała i wzbogaciła własnymi pracami Irena Vaňková (*1962), autorka monografii *Nádoba plná řeči* (2007), współredaktorka publikacji zbiorowej *Co na srdci, to na jazyku* (2005; kolejne readaktorki to I. Nebeská i L. Saicová Římalová); pojawiły się tu również dwa tomy artykułów pod red. Ivy Nebeskiej nazwane *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky* (I 2004, II 2007), w których zostały czeskiemu czytelnikowi przedstawione m.in. artykuły R. Tokarskiego, A. Pajdzińskiej, Renaty Grzegorczykowej, Krystyny Waszakowej, Laury Jandy. W 2001 r. ukazał się tom pokonferencyjny *Obraz světa v jazyce* pod red. I. Vaňkovej. Chorwacka lingwistyka kognityw-na może się wykazać pracami autorów Mileny Žic-Fuchs, Mateusza-Milana Stanojevića, Zjeny Čulić i innych. Na Słowacji, konkretnie na uniwersytecie w Nitrze, z inicjatywy profesor rusycys-tyki Natalii Koriny (Наталья Борисовна Корина, *1971), powstała publikacja zbiorowa *Językowy obraz świata i kognitywne priorytety języka* (*Языковая картина мира и когнитив-ные приоритеты языка*, 2014).

PORUSZANE TEMATY

Jak już zostało zauważone, do podstawowych pojęć LK należy **językowy obraz świata** (JOS). W innych języka używa się podobnych nazw: *jazykový obraz světa*, *язы-ковая картина мира*, *jezička slika sveta*, *picture of the world*, *sprachliches Weltbild*.

Jaki jest obraz świata utrwalony w języku?

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Po pierwsze – naiwny, naturalny (zob. termin *přirozený svět* Patočki), taki, który funkcjonuje bez wyraźnego teoretycznego udziału człowieka (w przeciwieństwie do obrazu naukowego, encyklopedycznego). Przedstawia świat uchwytnych rozmiarów, pokawałkowany, dopasowany do ludzkich zmysłów i możliwości poznawczych, doświadczany cieleśnie, oceniany z pozycji człowieka. Dokładnie rzecz ujmując, JOS jest kontekstowy (odnoszący się do pewnej sytuacji) i aksjologiczny (nieobojętny dla człowieka). Dzięki JOS człowiek widzi wieloryba, czyli wielką rybę, a nie (wyrażając się naukowo) ssaka żyjącego w wodzie. Za pośrednictwem języka czło-wiek przekazuje innym ludziom treści o zrozumiałych i aktualnych wartościach komunika-cyjnych, a nie definicje naukowe.

Po drugie, JOS jest kompleksowy (gestaltowy, holistyczny), co należy rozumieć tak, że słysząc (czytając) jakieś słowo, nie wyobrażamy sobie obiektu, które słowo to nazywa, w postaci izolowanej (jednostkowej, odosobnionej, odseparowanej od innych jego znaczeń i kontekstów). Do wyrażenia tej cechy w JOS używa się określeń scenariusz, frejm, schemat/mapa mentalna itp. Na przykład słowo „pierścionek" kojarzy nam się nie tylko z samym przedmiotem (gatunkiem biżuterii), ale też z miłością, zaręczynami, małżeństwem albo z bogactwem, strojnością itp.; „żołnierz" – z mundurem, rygorem, wojną, niebezpieczeństwem, śmiercią. Należy dodać, że skojarzenia są uzależnione od kultury.

Po trzecie, JOS jest metaforyczny, oparty na przenośni, metonimii, hiperbolach, ironii, dwuznaczności, eufemizacji, komizmie itd. Z kolei metafory przewidują tzw. mapowanie (ang. *mapping*), czyli porównywanie dwóch przestrzeni (domen): źródłowej, w której wyraz występuje w dosłownym znaczeniu, oraz docelowej, gdzie słowo przybiera znaczenie przenośne. Takie mapowanie wymaga oczywiście analogicznego myślenia. Temat metafor rozwinęli przede wszystkim amerykańscy badacze George Lakoff (*1941) i Mark Johnson (*1949), wspólnie np. w pracy *Metafory w naszym życiu* (cz. *Metafory, kterými žijeme*, w oryginale *Metaphors we live by*, 1980), lub w innych publikacjach napisanych oddzielnie.

Po czwarte, wspomnianego powyżej podziału świata na uchwytne kawałki można dokonać przy pomocy kategoryzacji lub prototypizacji (stereotypizacji). Pojęcie kategorii znane jest już co najmniej od czasów Arystotelesa. To właśnie grecki uczony wprowadził do nauki (filozofii) odpowiednie terminy, takie jak *genus proximum* (najbliższe pojęcie nadrzędne) i *differentia specifica* (swoista cechy wyróżniająca), które umożliwiają zaszeregowanie konkretnego obiektu do odpowiedniej kategorii. I tak np. wazon wyróżnia się na tle innych naczyń swoją „wazonowatością", wróbel na tle innych ptaków – „wróblowatością", banan na tle innych owoców – „bananowatością" itp. Należy mieć na uwadze fakt, że myślenie w kategoriach jest bardzo uproszczone, czarno-białe. Dlatego inni uczeni proponują zastąpić kategoryzowanie przez **pro-totypizację**. Znaczenie wyrazu „prototyp" ('najlepszy przykład, wzór, model') jest pod tym

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

względem bardzo zbliżone do sensu słowa „stereotyp". Prototypizacja albo stereotypizacja umieszcza jakiś obiekt w centrum innych (podobnych) obiektów, natomiast na peryferiach sytuuje jego mniej typowe przykłady. Prototypem ptaka np. w „czeskim" JOS będzie wróbel, kos lub wrona, a nie mewa, struś czy pingwin. A skoro naiwnym JOS kwalifikuje wieloryba jako 'wielką rybę', to pewne cechy ptaka może spełniać również nietoperz, który z całą pewnością do kategorii ptaków nie należy. Temat prototypizacji w LK wiąże się z nazwiskiem amerykańskiej psycholog Eleanor Rosch (*1938), poświęcającej uwagę również zagadnieniom z zakresu psychologii religii.

PODSUMOWANIE

Σ

Lingwistyka kognitywna eksponuje poznawczą rolę języka. Rezygnuje z naukowego opisu świata, ale traktuje język (ojczysty) jako okulary, przez które oglądamy świat wokół nas, otaczającą nas rzeczywistość. Do podstawowych pojęć LK należy (naiwny, metaforyczny, antropocentryczny) językowy obraz świata, obraz świata naturalnego, przyjaznego ludziom, zakotwiczonego w punkcie człowieka, ucieleśnionego, pokawałkowanego i uporządkowanego przy pomocy kategorii lub – lepiej – stereotypów.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ROZDIAŁ 6: TEOLINGWISTYKA

BANK POJĘĆ

teologia, religioznawstwo, biblistyka, *sacrum*, *theography*, *theolinguistics*, socjologia religii, język religijny, styl religijny, wywiad religijny, esej religijny, sytuacja religijna, myślenie religijne, zacho-wanie religijne

DEFINICJA

Przedmiotem teolingwistyki, dyscypliny naukowej z pogranicza teologii i lingwistyki (zob. grecki wyraz *theos* 'bóg' i łaciński – *lingua* 'język') lub względnie autonomicznego działu językoznawstwa, jest studium relacji między językiem a myśleniem religijnym oraz między językiem a praktyką religijną, która w celach oddziaływania na wspólnotę religijną wykorzystuje odpowiednie teksty – mówione i pisane. Teksty te mogą być *stricte* naukowe (np. prace teologów, biblistów, religioznawców lub innych osób zajmujących się teorią religii), ale mogą też należeć do innych stylów funkcjonalnych, w tym również potocznego (np. wypowiedzi osób religijnie praktykujących, występujące w komunikacji z księ-dzem lub pozostałymi wierzącymi).

Termin teolingwistyka może posiadać więcej znaczeń. Źródła odróżniają teolingwistykę „ogólną", fundamentalną, teoretyczną, ponadetniczną i ponadwyznaniową, zgłębiającą uniwersalne aspekty wyrażania wiary w *sacrum*, komunikacji w ramach grupy wyznaniowej itd. Teolingwistyka „stosowana", parcjalna, bada formy, treści i gatunki tekstów związanych z konkretnymi religiami, np. chrześcijańską (w jej ramach – katolicką, prawosławną, protestancką), judaistyczną, islamską, buddyjską i innymi.

Obok nazwy teolingwistyka używa się też innych określeń, np. lingwistyka religijna, lingwis-tyka sakralna, językoznawstwo teologiczne. Starszy, angielski termin *theography* wprowadził w latach 60. XX wieku anglikański duchowny Johan A.T. Robinson. Nowszy wyraz *theolinguistics* użył po raz pierwszy (w 1976 r.) Belg Jean-Pierre van Noppen, a spopularyzował – brytyjski językoznawca David Crystal, umieszczając go jako hasło encyklopedyczne w prestiżowej *The Cambridge Encyclopedia of Language* (1987). Z kolei zakres tematów, którymi teolingwistika powinna się zajmować, sprecyzował niemiecki teolog Andreas Wagner w programowym artykule zatytułowanym *Theolinguistik? – Theolinguistik!* (1999).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Teolingwistyka jako część językoznawstwa zewnętrznego zbliżona jest do teorii komunikacji, semiotyki lub antropologii kulturowej. Nie chodzi bowiem o naukę her-meneutyczną, zamkniętą w kręgu badań tekstów biblijnych, ale o refleksję zachowania językowego wynikającego z przynajmniej przypuszczanej obecności Boga. To specyficzne zachowanie przejawia się w komunikacji z Bogiem lub o Bogu, jest też uwarunkowane potrzebą jednostki realizowania się w danej wspólnocie religijnej.

Teolingwistika opisuje autentyczny materiał językowy pochodzący z różnych tekstów religijnych, ew. zajmuje się tłumaczeniami takich tekstów. Badania tego typu przebiegały już w czasach, zanim w językoznawstwie zadomowił się termin teolingwistyka – językoznawcy po prostu analizowali środki stylistyczne tekstów religijnych (w Polsce np. Irena Bajerowa, Maria Karpluk, Jadwiga Sambor lub – na Słowacji – Jozef Mistrík). Teksty te starali się odpowiednio usystematyzować, nadać im należyte nazwy, podać ich typowe cechy. Określili gatunki centralne (prototypowe) tekstów religijnych, łącznie z podstawowym prototekstem, czyli Biblią, zauważyli, że inne teksty ze sfery *sacrum* wykazują cechy stylu publicystycznego, naukowego, artystycznego, urzędowo-kancelaryjnego lub potocznego. Zaczęli się zastanawiać nad zasadnością pojęcia „styl religijny", „język religijny", „dyskurs religijny", budując równocześnie teoretycz-ne podstawy nowego kierunku (teolingwistyki) i jego metodologię.

POCZĄTEK I ROZWÓJ DYSCYPLINY

Jest rzeczą oczywistą, że teolingwistykę uprawia się szczególnie tam, gdzie pozycja Kościoła jest w miarę mocna. Taka sytuacja występuje nawet w postkomunistycznych państwa słowiańskich: w Rosji, Polsce, na Ukrainie, w Serbii lub Chorwacji. Z poniższego wynika, że osiągnięcia w zakresie teolingwistyki są niemałe.

W pierwszej kolejności należy wymienić prace zbiorowe, chrestomatie: *Хрестоматия теолингвистики* (Cz. Łapicz, A. Gadomski 2008), *Хрестоматия теолингвистики 2* (A. Gadomski, W. Chlebda, O. Czewela / Ольга Всеволодовна Чевела et al. 2019), *Теолингвистика* (A. Gadomski, K. Končarević, 2012), *Теолингвистичка проучавања словенских језика* (K. Končarević, J. Grković-Major, 2013), monografię *Studia teolingwistyczne w językach słowiańskich* (*Теолингвистические исследования в славянском языкознании*, A. Gadomski, 2017) lub opracowanie tematu w formie podręcznikowej, np. *Język i religia* (*Язык и религия*, 1998) Niny Meczkowskiej (Нина Борисоывна Мечковская).

Do najbardziej znanych specjalistów w tej dziedzinie należy niewątpliwie slawista Aleksander Gadomski (Александр Казимирович Гадомский, *1963), związany wcześniej z uczelnią w Sim-

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

feropolu, obecnie – z Uniwersytetem Opolskim; białoruskie badaczki Nina Mieczkowska (*1946) oraz Walentyna Masłowa (Валентина Авраамовна Маслова, *1949). Kolejna lingwistka, Olga Prochwatiłowa (Ольга Александровна Прохватилова, *1956), obroniła w Wołgogradzie pod konie XX wieku prawdopodobnie pierwszą teolingwistyczną pracę doktorską napisaną w języku rosyjskim. Do grona rosyjskich teolingwistów należą również: Walerij Danilenko (Валерий Петрович Даниленко), Leonid Krysin (Леонид Петрович Крысин) lub Irina Bugajewa (Ирина Владимировна Бугаева). W Serbii teolingwistykę uprawiają Ksenija Končarević (Ксенија Кончаревић) z Uniwersytetu w Belgradzie, Jasmina Grković-Major (Јасмина Грковић-Мејџор), związana z Uniwersytetem w Nowym Sadzie, oraz Ružica Bajić (Ружица Бајић), Predrag Piper (Предраг Пипер) i inni. Ze słowackich badaczy wypada wymienić co najmniej Anne Petrikovą z uniwersytetu w Prešowie. Niemałą popularnością cieszy się teolingwistyka w Polsce, gdzie m.in. została powołana Komisja Języka Religijnego Rady Języka Polskiego w Krakowie, a identyczna komisja działa również w ramach Międzyna-rodowego Komitetu Slawistów. Bogatą tradycją szczyci się seria wydawnicza „Teoling-wistyka" (wydawnictwo Biblos w Tarnowie). Od 2004 r. odbywają się w Poznaniu regularnie konferencje teolingwistyczne, które zaowocowały na razie pięcioma tomami referatów zatytułowanymi *Język religijny dawniej i dziś* (2004, 2005, 2007, 2009: dwa tomy). Do przed-stawicieli polskiej teolingwistyki (albo „tylko" stylistyki, bez węższej „specjalizacji" teoling-wistycznej) należeli/należą (w kolejności afabetycznej): Irena Bajerowa, Marta Dalgiewicz, Andrzej Draguła, Stanisław Dziekoński, Aleksander Gadomski, Renata Grzegorczykowa, Maria Karpluk, Stanisław Koziara, Elżbieta Kucharska-Dreiβ, Marzena Makuchowska, Bożena Matusz-czyk, Alfons Nossol, Małgorzata Danuta Nowak, Renata Przybylska, Wiesław Przyczyna, Jadwiga Puzynina, Jadwiga Sambor, Agnieszka Sieradzka-Mruk, Jolanta Szarlej, Elżbieta Umińska-Tytoń, Maria Wojtak lub Dorota Zdunkiewicz-Jedynak. Obok prac naukowych ukazują się różne popularne opracowania dotyczące nowych form ewangelizacji. Liczne projekty tego typu powstają w Internecie, np. ilustrowane tłumaczenie Ewangelium wg św. Jana: *Dobra czytanka wg św. z/Zioma Janka* (wydana w 2006 r. w wydawnictwie Selah Time), które można przyrównać do czeskiej *Parabiblii* Aleksandra Fleka. W Polsce organizuje się też najróżniejsze festiwale chrześcijańskiej muzyki hip-hopowej, które przyciągają młodzież.

W środowisku czeskim uwagę językowi religijnemu poświęcali lub poświęcają: Josef Bartoň, Naděžda Bayerová, Marcela Grygerková, Karel Komárek, Naděžda Kvítková, Eva Minářová, Michaela Lašťovičková; na Słowacji – wspomniany już Jozef Mistrík lub Jozef Mlacek. W Uniwersytecie Ostrawskim powstały dwie monografie z zakresu teolingwistyki – zbiorowa, *Specifika církevní komunikace* (pod red. Marceli Grygerkovej, 2005), oraz autorska, *Slang v církevním prostředí* (M. Grygerkowej, 2006). Specyfiką czeskiego środowiska badawczego jest wysokiej jakości literatura z zakresu

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- socjologii i historii religii (do najbardziej znanych autorów należą np. Denisa Červenková, Dana Hamplová, Jiří Hanuš, Pavel Hošek, Petr Fiala, Dušan Lužný, Michal Martinek, Zdeněk R. Nešpor, Josef Pejřimovský, Pavel Říčan, Ivan O. Štampach, Ondřej Štěch, David Václavík, Roman Vido),
- gatunku literackiego, który można nazwać wywiadem na tematy religijne (*duchovní interview*; Jan Jandourek – Tomáš Halík; T. Halík – Anselm Grün; Martin Veselovský – Tomáš Holub; Martin Ližičiar – Jaroslav Maximilián Kašparů; Jožin Valenta – Marek Vácha; Markéta Zahradníková – Zbigniew Czendlik; Jindřich Kabát – Václav Malý itp.),
- eseju religijnego (*duchovní esej*; J.M. Kašparů, M.O. Vácha, Petra Dvořáková itd.).

PORUSZANE TEMATY

Jak już zostało zasygnalizowane, teolingwistyka obejmuje zagadnienia związane z co najmniej dwoma kluczowymi tematami: język religijny i styl religijny. Pojęcia te są analogiczne do innych pojęć, takich jak sytuacja religijna, zachowanie religijne, myślenie religijne.

Kwestia **języka religijnego**, określanego w filologiach słowiańskich synonimicznymi nazwami: język *sacrum*, język wiary, język wyznaniowy, idiolekt religijny (religiolekt) itp., obejmuje szeroko rozumiany język w znaczeniu *lingua sacra*. Należy dodać, że *sacrum* to coś znajdującego się poza codziennością (*profanum*), coś nietykalnego – świętego lub wyklętego.

Nowoczesne pojmowanie słowa *sacrum* zostało przedstawione w niewielkiej pracy niemieckiego filozofa Rudolfa Otty zatytułowanej *Das Heilige* (1917), do którego nawiązał w latach 90. XX wieku polski ksiądz katolicki Alfons Nossol. W związku z językiem *sacrum* nasuwa się jednak pytanie, czy wyodrębnianie takiego języka jest uzasadnione; czy istnieje realnie jakiś specjalny język religii; czy kod, którym posługuje się człowiek w „sytuacji religijnej", jest inny niż język pozostałych sfer komunikacji. Żeby odpowiedzieć na te pytania, należy przypomnieć, że językoznawstwo skupia uwagę bądź na języku w znaczeniu systemu znaków (*langue*), bądź na wykorzystywaniu tych symbolicznych środków w mowie (*parole*). Analizując konkretne teksty ze sfery *sacrum*, językoznawcy dostrzegają w nich obecność pewnego dekoru. Kunsz-towność ta polega na używaniu właściwego słownictwa duchowego (religijnych „słów kluczo-wych"), środków poetyckich, książkowych (archaicznych), mających na celu podkreślenie odpowiedniego dostojeństwa. Teksty religijne cechuje także pewne zrytualizowanie komunikacji

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

(np. dialogowość w komunikacji liturgicznej). Z drugiej strony w tekstach religijnych nietrudno zauważyć elementy innych stylów funkcjonalnych, o czym była już mowa powyżej. Co więc przesądza o odmiennym charakterze języka religijnego? Prawdopodobnie wspomniana sytuacja religijna i intencja przyświecająca mówiącemu. Dzięki tym czynnikom pojęcia neutralne, nawet potoczne otrzymują nowy wymiar stylistyczny.

Podobnie niejednoznaczne są stanowiska badaczy w kwestii **stylu religijnego**. W nowszych pracach dotyczących stylistyki jest podawana o wiele większa liczba stylów funkcjonalnych niż tradycyjnie. O ile dawniej np. czescy językoznawcy wymieniali zaledwie dwa lub cztery 4 style funkcjonalne (*sdělný* i *esteticky sdělný*; *prostě sdělný*, *odborný*, *publicistický*, *umělecký* – dopuszczając możliwość ich wewnętrznego zróżnicowania), o tyle w pod-ręczniku *Příruční mluvnice češtiny* (1995) Milan Jelínek przedstawia ponad 10 takich stylów, łącznie z „ideologicznym", do którego należy m.in. styl religijny.

Warto przy okazji zauważyć, że styl Biblii, która wśród tekstów religijnych zajmuje centralne miejsce, też nie jest jednolity (por. Księga Rodzaju, psalmy, Pieśń nad Pieśniami, ewangelia, listy). A do religijnych tekstów biblijnych dochodzi cała gama innych… Mając na uwadze różne rodzaje czynności duszpasterskiej (homilia/kaznodziejstwo, katecheza, czyli przekazywanie wiary, katechetyka, czyli dydaktyka religijna, teksty rytualne służące w innych sytuacjach posługi Słowem, prowadzenie dokumentacji kościelnej, wydawanie gazet i czasopism o tematyce religijnej itp.) oraz współudział wiernych w życiu Kościoła (świadectwa wiary, oryginalne teksty artystyczne inspirowane wiarą, dyskusje na portalach społecznościowych itp.), dochodzimy do wniosku, że produkowane w omawianej sferze teksty są co do stylu bardzo zróżnicowane.

PODSUMOWANIE

Teolingwistyka jako osobny dział językoznawstwa zewnętrznego wyróżniła się na tle innych kierunków w lingwistyce w latach 60. ubiegłego wieku, a swoich zwolenników znalazła także w krajach słowiańskich, których mieszkańcy mogą być również mocno wierzący. Nawet w pozornie ateistycznym państwie czeskim powstały prace na temat slangu religijnego lub mniej tradycyjne świadectwo o życiu Jezusa – popularna *Parabiblia*. Największą uwagę budzi temat *lingua sacrum*, i to wśród stylistyków, którzy szukają odpowiedzi na pytania o język religijny i o styl religijny. O charakterze używanego w sferze *sacrum* języka decyduje kontekst – sytuacja religijna oraz intencja mówiącego wyrażać się w sposób uroczysty, podniosły, czcigodny. Wątpliwości na temat istnienia jednolitego stylu religijnego są zrozumiałe. Ich przyczyną jest obecność zbyt wielu gatunków tekstów religijnych, które nie tworzą żadnego homogenicznego zbioru.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

LITERATURA

Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., 2000, Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej. In *Język a Kultura*, tom 13, Wrocław: UWr., s. 11-44.

Bartmiński J. (red.), 1999, *Językowy obraz świata*. Lublin: UMCS.

Brouček S. et al., 1991, Základní pojmy etnické teorie. „Český lid", 78, 4, s. 237-257.

Budakowska E. (red.), 2005, *Tożsamość bez granic. Współczesne wyzwania*. Warszawa: UWar.

Dubisz S., 1990, *Język – Kultura – Społeczeństwo. Wybór studów i materiałów*. Warszawa: PAN.

Bugarski R., 2005, *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Čermák F., 1997, *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Pražská imaginace.

Dyoniziak R., Iwanicka K., Karwińska A. et all, 1997, *Społeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej*. Wyd. II. Zielona Góra: Zachodnie Centrum Organizacji.

Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.), 2002, *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.), 2018, *Nový encyklopedický slovník češtiny online*. https://www.czechency.org/slovnik

Gabal I. et all., 1999, *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*. Praha: G+G.

Грковић-Мејџор Ј., Кончаревић К (уред.), 2013, *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ.

Kożyczkowska A., 2019, *Kaszubszczyzna. Pedagogicznie o języku i tożsamości*. Gdańsk: UG.

Kurcz I., 1976, *Psycholingwistyka. Przegląd problemów badawczych*. Warszawa: PWN.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Lubaś W., 2009, *Komparacja współczesnych języków słowiańskich: Polityka językowa*. Opole: UO.

Lubaś W., 2013, *Studia socjolingwistyczne*. Opole: UO.

Matuszczyk B., 2007, Dlaczego spór o język religijny. In: *Język religijny dawniej i dziś III*, Poznań: UAM, s. 151-158.

Misiak M., 2006, *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: UWr.

Muryc J., 2010, *Obecné a specifické rysy polsko-české jazykové interference na českém Těšínsku*. Ostrava: OU.

Nebeská I. (red.), 2004, *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha: UK.

Nebeská I. (red.), 2007, *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha: UK.

Pajdzińska A., 2010, Czy „zaklęty krąg języka można przekroczyć?" In *Relatywizm w języku i kulturze* (red. A. Pajdzińska, R. Tokarski). Lublin: UMCS.

Patočka J., 1992, *Přirozený svět jako filozofický problém*. Praha: Edice Orientace.

Peregrin J., 2014, *Jak jsme zkonstruovali vlastní mysl*. Praha: Dokořán.

Radovanović M., 1997, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Biblioteka Matice srpske. Sremski Karlovci – Novi Sad.

Schwarzová M., 2009, *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Przel. F. Smolík. Praha: Dauphin.

Szul R., 2009, *Język, naród, państwo. Język jako zjawisko polityczne*. Warszawa: PWN.

Šatava L.2009, *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Vaňková I., 2007, *Nádoba plná řeči*. Praha: Karolinum.

Vaňková I., Nebeská I., Saicová Římalová L., 2005, *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kogni-tivní lingvistiky*. Praha: Karolinum.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union